

ZDENKO RADELIĆ

Izvori i literatura o Savezu sindikata Hrvatske (Savezu sindikata Jugoslavije) 1945–1980.

Ovaj je rad, naslov kojega precizno određuje temu i predmet našeg interesa, pokušaj da se jednim napisom omogući uvid u izvore i literaturu o Savezu sindikata Hrvatske, ali i Savezu sindikata Jugoslavije.

Savez sindikata jedna je od društveno-političkih organizacija koje djeluju u našem samoupravnom sistemu, bazirajući svoj rad na idejno-političkoj orijentaciji Saveza komunista Jugoslavije i odredbama Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Svojom ulogom objedinjavanja i usklađivanja pojedinačnih interesa radnika sa zajedničkim historijskim interesima radničke klase u cjelini, te njihovim osmišljavanjem i izražavanjem u aktivnom djelovanju svojih članova, pridonose da i sindikalnim oblikom organiziranja radnička klasa sve više jača svoju poziciju subjekta u revolucionarnom preobražaju našeg društva. Kao jedinstvena i najveća organizacija radničke klase u koju se njezini članovi dobrovoljno uključuju, osposobljavajući se za obavljanje društvenih funkcija i za konačno preuzimanje upravljanja društvenom reprodukcijom, pri čemu specifičnom ulogom i zadacima, te slobodnim i samostalnim djelovanjem, što je jedan od bitnih uvjeta njezove uspješnosti, SSJ zauzima posebno mjesto u našem sistemu kako u periodu obnove i izgradnje zemlje, tako i u razvijanju i jačanju samoupravnih socijalističkih odnosa.

Unatoč takvoj poziciji sindikata njim se društvena znanost u nas malo bavila.

U dosadašnjoj literaturi prevladavaju publicistički radovi, no treba istaknuti da je njihovo razgraničavanje od znanstvenih radova popraćeno velikim teškoćama a ponekad i jedva moguće, jer se granica koja bi označavala kraj »publicizma« i početak znanosti često gubi.¹ Nešto je veći interes pokazala politologija, ali zbog premale izdiferenciranosti pitanja i problema kojima se bavi, njezin doprinos, ostajući zatvoren u krugu tema koje se ponavljaju, čini se u odnosu na pravu situaciju manji nego što jest. Mnogi autori pokušavaju obuhvatiti, bez obzira na opseg svojih priloga, najširu moguću lepezu pitanja, što neminovno vodi tek njihovoj naznaci. Općenitost, koja karakterizira takve radove i posljedica je sporadičnog bavljenja sindikalnom problematikom, nužno veže autore uz djela normativno-programskog karaktera i onemogućuje im pronalaženje novih putova i izlaza iz onih problema koje stvara svakidašnja praksa.

¹ M. Gross, Prilog diskusiji o problemima i zadacima historiografije najnovijeg razdoblja, *Naše teme*, 2/1967, str. 220.

Historiografija već bilježi cjelovite radove o socijalističkoj Jugoslaviji, što je rezultat sistematskih istraživanja za sada usamljenih pojedinaca, dok temeljitije obrade užih tema započinju svoje prve korake. Među manje istraženim su područjima i društveno-političke organizacije, koje svojim značenjem zavređuju posebnu pažnju. U poslijeratnom periodu odigrale su veliku ulogu u razvitku SFRJ, iako je samo KP/SK imala i presudan utjecaj, što se odražava i na većem interesu istraživača za njezino djelovanje u našem društvu. Sindikat predstavlja još uvijek slab izazov historičarima, koji — i kada se odluče prijeći vremensku granicu označenu 1945-om godinom — »bježe« u »atraktivnija« područja istraživanja, pa je SSJ, zasad bez privlačnih atributa, zabilježio tek poneki rad historiografskog karaktera. Dakako, historiografija će morati pomoću drugih društvenih znanosti, posebno sociologije, odigrati mnogo značajniju ulogu u daljnjem istraživanju povijesti SSJ, što joj je po definiciji i namijeneno.

Ovaj rad, s obzirom na njegov cilj, nema ambicije da ocjenjuje prikazana djela, da ukazuje na stupanj uspješnosti autora u obrađivanju sindikalnih tema, već ispunjava svoj zadatak ako uspije sistematiziranjem radova prikazati ih unutar grupa koje se zasnivaju na određenim zajedničkim crtama.

Po svojoj namjeni čini sastavni dio projekta »Povijest socijalističke izgradnje u Hrvatskoj«,² a po načinu izrade slijedi četiri pregledna članka koja su u njegovom sklopu dosada objavljena.³

Već površno prolistavanje dosadašnjih bibliografija⁴ ukazuje na nesvrshodnost pokušaja da se unutar literature sa sindikalnom tematikom izdvoji ona koja obrađuje SSH, što je bila naša prvobitna namjera. Do sada je izdano svega nekoliko radova vezanih isključivo za Savez sindi-

² Z. Tomac, Povijest socijalističke izgradnje u Hrvatskoj (nacrt studijskog projekta), *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1978, u: Proučavanje socijalističke izgradnje u Hrvatskoj, str. 1—14.

Interni projekt Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske ima značaj pokušaja utvrđivanja jedinstvenih polaznih osnova istraživanja za pojedine članove poslijeratne sekcije, koja bi pojačana novim kadrom i angažmanom vanjskih suradnika, postupno šireći tematski krug svog interesa, mogla, rukovodeći se njegovim postavkama, pristupiti uobličavanju konačnog cilja svoga djelovanja: pisanja sinteze povijesti socijalističke izgradnje u Hrvatskoj.

³ L. Sklevický, Orijentacioni pregled izvora i literature za proučavanje historije socijalističke izgradnje, na istom mjestu str. 15—60. B. Kašić, Problemi istraživanja skupštinskog sistema u SFRJ, Isto 3/1978, str. 59—106. K. Špehnjak, Orijentacioni pregled i analiza izvora i literature o SSRNJ 1945—1978, Isto, 3/1980, str. 109—129. B. Jandrić, Izvori i literatura za povijest Komunističke partije Hrvatske (SKH) 1945—1978, Isto, 2/1982, str. 129—184.

⁴ Kao osnovno polazište i orijentir poslužila nam je Bibliografija Jugoslavije: knjige, brošure, muzikalije (1950—1981); Jugoslavenska retrospektivna građa: knjige, brošure i muzikalije 1945—1967, II, Beograd 1970; Bio-bibliografija Josipa Cazija, Vukovar 1969; pregledali smo i sva godišta petnaestak časopisa jugoslavenskog značaja koji se bave društveno-teorijskom tematikom (*Socijalizam, Komunist, Partijska izgradnja, Naša stvarnost, Kulturni radnik, Jugoslovenski istorijski časopis, Naše teme, Gledišta, Pregled, Teorija i praksa, Argumenti, Pogledi, Politička misao, Treći program Radio-Beograda, Putovi revolucije, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, Časopis za suvremenu povijest, Prilozi za istoriju socijalizma*), te išli tragom pregledane literature (citati, bilješke, popisi radova i sl.).

kata Hrvatske ili sa naglaskom na njemu.⁵ Ostali, pa ni oni nastali u Hrvatskoj, ne ulaze u specifičnosti SSH, a uz neke iznimke ni ostalih saveza sindikata, tako da se o literaturi o SSH zapravo ne može govoriti. Većina autora zadržava se na pitanjima zajedničkim svim republičkim i pokrajinskim savezima koja se izražavaju i rješavaju u okviru Saveza sindikata Jugoslavije. Zato analiza radova, uključujući i one čiji su autori interes usmjerili samo na istraživanje pojedinih saveza sindikata, omogućuje, zbog malo istraženih i istraživanih, a pretpostavljamo ne osobito izraženih specifičnosti SSH, razumijevanje njegovih razvojnih procesa i problema s kojima se suočavao od svoga osnivanja 1945. do 1980. godine. Istraživanje usmjereno samo na SSH, koje ne bi vodilo računa o njegovoj funkciji konstitutivnog elementa SSJ »kao jedinstvene klasne društveno-političke organizacije radnika i radničke klase Jugoslavije«,⁶ ne bi moglo dati rezultate koji zadovoljavaju.

Sindikalna problematika često je uključena u radove u kojima se sindikat nalazi tek na marginama interesa njihovih autora, a njime se bave ukoliko je to nužno za što temeljitiju obradu glavne teme. Najčešći su oblici prezentacije članci, dok su monografije uglavnom plod potreba obilježavanja svećanih godišnjica sindikata, kada se angažiraju oni autori kojima se pruža mogućnost da objave saznanja o sindikatu do kojih su došli baveći se njime usput pri istraživanju mnogo širih tema, ili se angažiraju posebno za te prilike.

Ovaj rad je podijeljen na izvore i literaturu. Međutim pri toj podjeli bili smo svjesni nemogućnosti njihova dosljednog i točnog razgraničenja.⁷ Izvori su prikazani unutar četiri grupe. U prvoj su materijali sa kongresa, skupština i konferencija SSJ i SSH, koji su u bilješkama prošireni materijalima Vijeća Saveza sindikata Hrvatske. U drugoj su grupi radovi političkih rukovodilaca u tekstualnom dijelu rada prikazani u skupini izvora, dok su u popisu korištene literature na kraju rada, radi bolje preglednosti i praktičnosti, a i radi prije navedenih metodoloških dilema, uvršteni kao i ostala literatura.⁸ U trećoj je grupi kratak osvrt na sindikalne novine, časopise i glasila SSJ i SSH. O arhivskoj građi govori se u četvrtoj grupi.

Literatura je isto tako podijeljena na četiri grupe. U prvu su ušli radovi o razvoju SSJ (SSH); drugu čine radovi o mjestu i ulozi sindikata; u trećoj su ostali radovi; u četvrtu smo uvrstili empirijska istraživanja.

⁵ Navodimo samo radove koji sadrže historiografske prikaze ili, preciznije rečeno, one u kojima autori obrađuju određene periode u povijesti SSH, a nešto su opsežniji, dok radove izvornog karaktera ne ističemo. Vidi popis korištene literature (dalje popis lit.) pod br. 3, 56, 270.

⁶ Peti kongres Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1979, str. 217.

⁷ Usp. F. Zwitter, K programu dela pri proučavanju sodobne zgodovine, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1—2/1968—1969, str. 220. O tom problemu vidi L. Sklevicky, n. dj., str. 22 i 23.

⁸ Jedini kriterij kojim smo se rukovodili pri uvrštavanju bio je taj da je rad publiciran pod imenom autora, a ne u objavljenim materijalima i dokumentima.

I. IZVORI

a) Dokumenti sa kongresa, skupština i konferencija SSJ i SSH

Materijali sa kongresa, skupština i konferencija, predstavljaju nezaobilazne izvore pri proučavanju povijesti sindikata. S obzirom na njihov značaj temeljne građe iz koje se mogu saznati najosnovniji podaci, karakteristike, položaj sindikata u nas, uočiti opća razvojna linija, organizacijske promjene i sastav, odvojili smo ih u posebnu grupu.⁹

Posebnu važnost za formiranje i organiziranje Saveza sindikata Jugoslavije imao je Zbor beogradskih radnika i namještenika održan 31. prosinca 1944. godine, jer je izabrao Akcioni odbor za saziv Prve općezemaljske konferencije za obnovu sindikata. Publiciranih materijala o tim događajima nema.

Općezemaljska sindikalna konferencija ili Osnivački kongres Jedinствених sindikata radnika i namještenika Jugoslavije (JSRNJ) održan je 23. do 25. siječnja 1945. godine u Beogradu. Dokumenti konferencije nisu objavljeni u posebnim izdanjima, a dva referata od četiri održana¹⁰ možemo pronaći u knjigama referenata Đure Salaja, prvog predsjednika,¹¹ i Tone Farfara, sekretara Glavnog odbora JSRNJ,¹² koje su kasnije objavljene. Usvojen je Privremeni statut i tri rezolucije: »Rezolucija o neposrednim zadacima«, »Rezolucija o uređenju najprečih socijalnih pitanja u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji«, »Rezolucija o kulturno-prosvetnom radu i sindikalnoj štampi«. Izabran je Glavni odbor JSRNJ, Financijska kontrola i delegati za Međunarodnu sindikalnu konferenciju u Londonu. Najvažniji zadaci koje je Osnivački kongres postavio pred svoje članove bili su: pomoć fronti i borba za konačno oslobođenje, ekonomska obnova zemlje, izgradnja i učvršćenje narodne vlasti, te podizanje političke svijesti i kulturnog nivoa radničke klase. JSRNJ je prilikom osnivanja obuhvaćao 21 sindikat.¹³

Podatke o Zemaljskoj sindikalnoj konferenciji radnika i namještenika za Hrvatsku, održanoj 11. travnja 1945. godine u Splitu, možemo pronaći na stranicama *Vjesnika*, glasila Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske.¹⁴ Konferencija je prihvatila iste zaključke kao Osnivački kon-

⁹ To ne znači da imaju veću vrijednost od ostalih dokumenata. Ovdje upozoravam na misao B. Hrabaka da je bespredmetno raspravljati o prioritetu i vrsti izvora, jer mnoge podatke kriju i »manje važni« i indirektni izvori. Usp. B. Hrabak, Korektnost u primeni tzv. tradicionalnog historiografskog metoda i pitanja drugih, naročito kvantitativnih metoda u istorijskim istraživanjima. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3/1965, str. 45.

¹⁰ Sva četiri referata donosi *Rad*, 25. I 1945, br. 1.

¹¹ Vidi popis lit. pod br. 223.

¹² Vidi popis lit. pod br. 76.

¹³ Kongresi sindikata Jugoslavije, str. 41. Vidi popis lit. pod br. 121.

¹⁴ *Vjesnik Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske*, 14. IV 1945, br. 14; isto u: *Vjesnik Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske 1941—1945*, Izbor, t. II, str. 602—604. Vijest o istom događaju nalazi se i u *Radu*, organu Saveza sindikata Jugoslavije, no kako članak započinje riječima »Jučer je u Splitu održana[...]«, a objavljen je u broju od 21. IV 1945, čitaoca može navesti na pogrešan datum održavanja prvoga skupa u Hrvatskoj.

gres JSRNJ, a u jednome od njih se zahtijeva osnivanje sindikalnih organizacija u svim poduzećima, radionicama, ustanovama i mjestima na tlu Hrvatske. Izabran je i Akcioni odbor JSRNJ za Hrvatsku.

U Zagrebu je, u Radničkom domu, 26. do 28. svibnja 1946. godine, održan Prvi sindikalni kongres Hrvatske. Materijali nisu publicirani u posebnoj knjizi, ali referate, govore i rezolucije donosi *Glas rada*, glasilo JSRNJ za Hrvatsku.¹⁵ »Izveštaj o ulozi i zadacima Jedinistvenih sindikata u novoj društvenoj stvarnosti i u našoj državi« podnio je predsjednik Zemaljskog odbora JSRNJ za Hrvatsku Marko Belinić, dok su ostala dva referenta bili Drago Gizdić i Joso Dasović. Štampan je i govor Đure Salaja, predsjednika JSRNJ, i »Rezolucija Zemaljskog sindikalnog kongresa«.

Materijali s Prvog kongresa Jedinistvenih sindikata Jugoslavije objavljeni su u posebnoj knjizi,¹⁶ što je postalo uobičajeno pri publiciranju dokumenata svih kongresa sindikata do danas. Kongres je održan u Beogradu, 24. do 28. listopada 1948. godine, u vrijeme nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa što je dalo toku kongresa poseban pečat. Prihvatanjem novog statuta promijenjeno je ime Jedinistveni sindikat radnika i namještenika Jugoslavije u Savez sindikata Jugoslavije.¹⁷ SSJ se definira kao »masovna organizacija radničke klase [...] moćan oslonac i jedno od najvažnijih uporišta Komunističke partije i narodne vlasti u izgradnji socijalizma [...] škola upravljanja, škola gazdovanja, škola komunizma, stoga [...] važan izvor rukovodećih kadrova za naš državni i privredni aparat«.¹⁸ U tom zbiru materijala nalazi se i popis članova Centralnog odbora, Financijske kontrole i Predsjedništva CO. U vrijeme prvog kongresa SSJ je obuhvaćao 24 sindikata.

Drugi kongres SSJ za Hrvatsku održan je u Zagrebu 22. do 24. svibnja 1949. godine. Prvi put u praksi SSH prilozi su s kongresa objavljeni u posebnoj knjizi, koja sadrži brzojav Josipa Broza Tita, rezolucije i »Izveštaj predsjednika Glavnog odbora Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku druga Drage Gizdića«.¹⁹ U izvještaju je posebno mjesto dobila osuda »Rezolucije o stanju u KPJ« koju je donio Informbiro, a podrška sindikata Hrvatske Petom kongresu KPJ i Prvom kongresu SSJ izražena je u »Rezoluciji Drugog kongresa Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku, povodom klevetničke kampanje protiv naše zemlje i naše Partije«. Naglašena je važnost mobilizacije članstva za ispunjenje Petogodišnjeg plana industrijalizacije i elektrifikacije zemlje. Upozorava se na potrebu daljnje organizacijske izgradnje sindikata, borbe protiv birokratskih pojava, i potrebu rada na osposobljavanju kadrova.

Optužbe Informbiroa bile su povod sazivanju Općezemaljske konferencije, 15. i 16. travnja 1950. godine u Beogradu, na kojoj je analiziran

¹⁵ *Glas rada*, 31. V 1946, br. 22.

¹⁶ Prvi kongres Jedinistvenih sindikata Jugoslavije (Izveštaj, referati, odluke), Beograd 1949.

¹⁷ Isto, str. 237—239.

¹⁸ Isto, str. 244.

¹⁹ Drugi kongres Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku, Zagreb 1949.

odnos SSJ sa Svjetskom sindikalnom organizacijom, iz koje je naš sindikat istupio nakon Jedanaestog plenuma Centralnog odbora SSJ, održanog 15. svibnja.²⁰

Drugi kongres SSJ održan je 6. do 8. listopada 1951. godine u Zagrebu, više od godinu dana nakon uvođenja samoupravljanja u radne kolektive.²¹ Rad na kongresu uglavnom je protekao u razmatranju uloge i zadataka sindikata u odnosu na radničke savjete.²² Ukazano je na potrebu angažiranja sindikata u pružanju pomoći organima samoupravljanja i na jačanje njihovih veza s kolektivima. Đuro Salaj je u svom izvještaju naveo dotada izražene slabosti u izvršavanju novih zadataka i upozorio na nužnost dopunjavanja rada sindikata i radničkih savjeta. Važnost zaštitne uloge sindikata uvođenjem samoupravljanja ne gubi se. Salaj je istakao da je pravo radnika na samoupravljanje »u osnovi samo pravo, samo zakonom zagarantirano i obezbjeđeno pravo, a od mnogih drugih faktora ovisi da ono postane stvarnost«. ²³ Prihvaćen je i novi statut gdje se SSJ određuje kao »škola upravljanja državom radnog naroda, privredom i opšte-državnom imovinom«. ²⁴

U Rijeci je od 17. do 19. lipnja 1954. godine održan Treći kongres SSJ za Hrvatsku. Materijali su objavljeni u knjizi »Aktuelni zadaci Saveza sindikata Hrvatske«²⁵ koja sadrži referat predsjednika sindikata Marka Belinića i diskusije Zvonka Brkića i Đure Salaja. Objavljeni su i izvještaji triju komisija (za radničko i društveno upravljanje; za ideološko-odgojna i organizaciona pitanja; za životni standard i pitanja zaštite radnika). Najjače je naglašeno djelovanje sindikalne organizacije u komuni. Isto je pitanje analizirano i na plenumu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ), održanom 9. lipnja, neposredno prije kongresa, koji je u cijelosti posvećen mjestu i ulozi sindikata u nas. U raspravi su sudjelovali J. Broz Tito i E. Kardelj.²⁶

Treći kongres Saveza sindikata Jugoslavije održan je u Sarajevu od 5. do 8. svibnja 1955. godine,²⁷ u vrijeme popuštanja napetosti između Jugoslavije i SSSR-a i njegovih saveznika, te prestanka ekonomske blokade. Sistem radničkog i društvenog samoupravljanja širio se i jačao što je rezultiralo i uspostavljanjem »Vijeća proizvođača« u Saveznoj skupštini. Kongres

²⁰ Savez sindikata Jugoslavije i međunarodno sindikalno jedinstvo, Beograd 1950.

²¹ B. Kidrič, u ime vlade, i Đ. Salaj, u ime sindikata potpisali su prvi dokument o uvođenju radničkih savjeta u poduzeća — Uputstvo o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća (u: Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976, dokumenti razvoja, Beograd 1977), koje je 23. XII 1949. godine poslano svim glavnim odborima sindikata u republikama i u 215 poduzeća, izabranih da prvi u Jugoslaviji formiraju organe samoupravljanja. Sindikat je bio naročito angažiran u konkretnoj realizaciji izbora i organizacije rada radničkih savjeta, te pomoći u njihovim početnim koracima nakon ozakonjenja radničkog upravljanja.

²² Drugi kongres sindikata Jugoslavije, Beograd 1951.

²³ Isto, str. 98.

²⁴ Isto, str. 243.

²⁵ Zagreb 1954.

²⁶ Isto, str. 7—16.

²⁷ Treći kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1955.

je veći dio svoje aktivnosti posvetio pitanju suradnje sindikata s organima samoupravljanja, njegove uloge u komuni, te problemima produktivnosti rada, platnog sistema i životnog standarda. Analizirana je i organizacijska struktura i metode rada s težnjom da se potpuno prilagode uvjetima samoupravljanja. Prihvaćenim izmjenama u statutu SSJ, najviši organ Saveza sindikata republika nije bio više kongres, već skupština.²⁸ U njegovom sastavu bila su tada 22 sindikata i 11 udruženja.

Aktivnost Saveza sindikata u Hrvatskoj nakon Trećeg kongresa možemo pratiti u izvještajima Republičkog vijeća (RV) SSJ za Hrvatsku od 1956. do 1964. godine.²⁹

U Beogradu je od 23. do 26. travnja 1959. godine održan Četvrti kongres SSJ na kojem je razrađena uloga sindikalne organizacije što se ne svodi na poziciju tumača državne politike i mobilizatora masa, već širi svoje djelovanje u sve oblasti života koje utječu na položaj njezina članstva.

Svijest o važnosti samostalne uloge sindikalne organizacije i zahtjevi za njezinim jačanjem, kako bi mogla značajnije utjecati na daljnji razvoj samoupravljanja, sve je više dolazila do izražaja. Referate su podnijeli Svetozar Vukmanović Tempo («Uloga i zadaci Saveza sindikata Jugoslavije u novim uslovima»), Mika Špiljak («O nekim problemima životnog standarda radnika»), Ivan Božičević («Zadaci u oblasti organizaciono-političke izgradnje sindikata») i Mišo Pavićević («Obrazovanje radničke klase»)³⁰ SSJ su činili 31 sindikat, udruženja i savezi.

Deveta skupština SSJ za Hrvatsku održana je 26. i 27. ožujka 1964. godine u Zagrebu. Predsjednik Republičkog vijeća Milutin Baltić u svom je referatu najviše mjesta posvetio problemima standarda radničke klase i radnih ljudi, demokratskom funkcioniranju samoupravnih organa, etičnosti provođenja njihovih odluka o jačanju uloge neposrednih proizvođača i nužnosti širenja materijalne osnove samoupravljanja.³¹

Nakon višemjesečnih intenzivnih priprema u Beogradu je od 20. do 25. travnja 1964. godine održan Peti kongres SSJ. Na kongresu, na kojem su pitanja standarda bila centralna tema njegovog rada, posebno je naglašena misao o samostalnosti sindikata, koji surađuje s drugim društveno-političkim organizacijama, dok se težište akcije usmjerava tamo »gde se stvara i realizuje naša privredna politika i gde se opredeljuju uslovi od kojih zavisi i nivo životnog standarda radnih ljudi i stepen razvoja socijalističkih društvenih odnosa. A ti punktovi su, u našem društvenom siste-

²⁸ Isto, str. 302.

²⁹ Izvještaj o radu Republičkog vijeća SSJ za Hrvatsku od lipnja 1954. do ožujka 1956. godine, Zagreb 1956; Izvještaj o radu Republičkog vijeća SSJ za Hrvatsku od ožujka 1957. do veljače 1958. godine, Zagreb 1958; Izvještaj o radu Republičkog vijeća SSJ za Hrvatsku od veljače 1958. do svibnja 1959, Zagreb 1959; Izvještaj o radu od svibnja 1959. do svibnja 1961, Zagreb 1961; Izvještaj Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku (Izvještaj o radu RV Saveza sindikata Hrvatske od svibnja 1961. do ožujka 1964. godine), Zagreb 1964.

³⁰ Četvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1959.

³¹ Referat Milutina Baltića, predsjednika Republičkog vijeća Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku, str. 5—23, u: IX skupština Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku, Zagreb 1964.

mu, radna organizacija, komuna, republika i federacija.«³² Materijali s kongresa publicirani su u knjizi³³ koja sadrži, između ostalog, govor Josipa Broza Tita, referat Svetozara Vukmanovića Tempa, izvještaj o radu SSJ između dva kongresa, dokumente rada pet komisija, statut, rezoluciju Petog kongresa, a na kraju je popis delegata, što će se ubuduće prilagati i dokumentima narednih kongresa. U periodu pred održavanje kongresa provedena je veća reorganizacija te je formirano šest sindikata.³⁴ U Zagrebu je od 27. do 29. svibnja 1968. godine zasjedala Deseta skupština SSJ za Hrvatsku. Iz dokumenata³⁵ se vidi da su dominirala pitanja materijalnog položaja radničke klase i njezine socijalne sigurnosti, a izraženi su zahtjevi za većom zaštitom njezinog samoupravnog položaja. Skupština je, baveći se problemima privredne reforme, prvu fazu njezina provođenja ocijenila pozitivno (1965—1967), ali je upozoreno da su u periodu 1967—1968. došle do izražaja mnoge negativnosti koje su ugrozile efikasnu i brzu provedbu osnovnog kursa reforme.

Šesti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, održan u Beogradu od 26. do 29. lipnja 1968. godine, bavio se istim pitanjima, a posebno je upozoravao na velike razlike u dohocima i na problem nezaposlenosti. Predsjednik SSJ Dušan Petrović Šane u svom je referatu inzistirao na samostalnosti sindikata. »Samostalno i odgovorno, ne postavljajući se u ulogu tutora nad samoupravljanjem, ne identifikujući se sa organima samoupravljanja, ne preuzimajući apriori opozicioni stav, sindikat treba da deluje kao samostalan i uvek angažovan i društveni faktor i sastavni deo samoupravnog sistema.«³⁶ Statut, prihvaćen na VI kongresu dopušta mogućnost svim organizacijama da donose svoje statute,³⁷ a ujedno umjesto naziva »podružnica« uvodi termin »osnovna organizacija«,³⁸ dok se umjesto »Centralno vijeće« uvodi naziv »Vijeće Saveza sindikata Jugoslavije«. ³⁹ Četvrti kongres SSH održan je u Zagrebu od 2. do 4. prosinca 1974. godine, u vrijeme nakon prihvaćanja novog Ustava i primjene odredbi X kongresa SKJ. Milutin Baltić je u svom referatu »Uloga sindikata u samoupravnom udruživanju rada«⁴⁰ naglasio da treba prevladati usmjerenost na pregovaranje sindikata s državom, a pitanje reguliranja uvjeta

³² S. Vukmanović Tempo, Naredni zadaci Saveza sindikata Jugoslavije u borbi za podizanje životnog standarda radničke klase i izgradnju socijalističkih društvenih odnosa, str. 69, u: Peti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1964.

³³ Isto.

³⁴ To su ovi sindikati: 1) radnika industrije i rudarstva; 2) radnika poljoprivrede, prehrambene i duhanske industrije; 3) radnika građevinarstva i građevinske industrije; 4) radnika saobraćaja i veza; 5) radnika uslužnih djelatnosti; 6) radnika društvenih djelatnosti.

³⁵ Deseta skupština Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku, Zagreb 1968.

³⁶ Dušan Petrović Šane, Borba radničke klase i radnih ljudi za samoupravno društvo i dalju društveno-političku izgradnju sindikata, str. 47, u: Šesti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1968.

³⁷ Isto, str. 703.

³⁸ Isto, str. 701.

³⁹ Isto, str. 705.

⁴⁰ Četvrti kongres Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1974, str. 15—42.

rada rješavati izgradnjom udruženog rada. Kao najvažniji zadatak, upozorio je Baltić, nameće se izgradnja osnovnih organizacija sindikata, jer o njihovoj ulozi ovisi provedba ustavnih odredbi o sindikatu. Novim statutom potvrđena je reorganizacija kojom je umjesto prijašnjih šest uvedeno 18 sindikata.⁴¹

U periodu do Sedmog kongresa, održanog od 17. do 20. prosinca 1974. godine, zbio se niz značajnih događaja, koji su imali veliki utjecaj na njegov rad (ustavni amandmani, Drugi kongres samoupravljača, XXI sjednica Predsjedništva SKJ, Pismo predsjednika SKJ i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Ustav, X kongresa SKJ). Bio je to kongres »najšire političke akcije radničke klase na ostvarenju Ustava i odluka Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije«. ⁴² Materijali kongresa publicirani su u više knjiga, no ovdje navodimo samo jednu, koja je najobimnija, a ujedno i najiscrpnija.⁴³

Osmi kongres SSJ, održan u Beogradu od 21. do 23. studenog 1978. godine, ocijenio je da je aktivnost SSJ bila »pretežno usmjerena ka izgrađivanju i razradi novog društveno-ekonomskog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu«. ⁴⁴ Novi statut, prihvaćen na kongresu, definira zadatke SSJ u 37 točaka. Savez sindikata Jugoslavije jest »jedinstvena i najšira klasna društveno-politička organizacija radnika i radničke klase i dio fronta organizovanih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu. U Savezu sindikata se izražavaju pojedinačni i posebni interesi radnika i usklađuju sa zajedničkim, opštim interesima radničke klase kao celine«. ⁴⁵ Josip Broz Tito *založio se u svom govoru*⁴⁶ da se princip kolektivnog rada i zajedničke odgovornosti, koji se već primjenjivao niz godina u Predsjedništvu SFRJ, a kraće vrijeme i u Predsjedništvu CK SKJ, uvede uz malobrojne iznimke u sve organe i organizacije od komune do Federacije, što je prihvatio i SSJ.

Peti kongres Saveza sindikata Hrvatske,⁴⁷ održan u Zagrebu od 6. do 8. studenog 1978. godine, najviše se bavio pitanjima izgradnje dohodovnih odnosa, udruživanja rada i sredstava, samoupravnog organiziranja udru-

⁴¹ Formirani su ovi sindikati radnika: 1) proizvodnje i prerade metala; 2) energetike i kemije; 3) industrijske prerade drveta i šumarstva; 4) tekstila, kože, gume i obuće; 5) grafičke, izdavačke i informativne djelatnosti; 6) u trgovini; 7) u ugostiteljstvu i turizmu; 8) komunalnih djelatnosti; 9) u zanatstvu; 10) u djelatnostima odgoja, obrazovanja i znanosti; 11) u djelatnosti kulture, umjetnosti, radija i televizije; 12) u djelatnostima zdravstva, socijalnog osiguranja i socijalne zaštite; 13) u upravi, pravosuđu i građanskih lica na službi u JNA; 14) u novčano-financijskoj djelatnosti; 15) saobraćaja i veza; 16) pomorskog i riječnog brodarstva; 17) poljoprivrede, prehrambene i duhanske industrije, i 18) sindikat građevinskih radnika. Usp. isto, str. 206.

⁴² *Mika Špiljak*, Sindikat u samoupravljanju, str. 59. Vidi popis lit. pod br. 259.

⁴³ VII kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1975.

⁴⁴ VIII kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1978.

⁴⁵ Isto, str. 549.

⁴⁶ Isto, str. 29.

⁴⁷ Peti kongres Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1979.

ženog rada, interesnog organiziranja, tekućeg privređivanja i unapređenjem rada društvenih djelatnosti, posebno obrazovanja i zdravstva.

Prvorazredni su izvori i dokumenti konferencija SSJ⁴⁸ i SSH,⁴⁹ materijali Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije i pojedinih sindikata Jugoslavije, Vijeća Saveza sindikata Hrvatske, pojedinih sindikata Hrvatske i nižih sindikalnih organizacija s toga područja.⁵⁰

⁴⁸ Sindikati u samoupravnom dogovaranju. Materijali sa Prve konferencije Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1969; Druga konferencija Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1972.

⁴⁹ Savez sindikata Hrvatske u uvjetima razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Materijali Prve konferencije SSH, Zagreb 1971; Zadaci sindikata u razvoju samoupravnih i društvenoekonomskih odnosa. Konferencija I, Zagreb 1976; Druga konferencija SSH, Zagreb 1977; Analiza provođenja Zakona o udruženom radu u organizacijama udruženog rada SR Hrvatske. Prva konferencija Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1980.

⁵⁰ Ubrzo nakon osnivanja Jedinstvenih sindikata pojedine su organizacije počele objavljivati materijale sa svojih skupova, u kojima se može pratiti njihova djelatnost. Objavljivanje, koje osim spomenutih dokumenata uključuje i brojne izvještaje, odluke, razne upute i sl., uglavnom je iz godine u godinu redovito, tako da publiciranih izvora navedenih organizacija ima više od 500. Zbog velikog broja bibliografskih jedinica donosimo samo materijale Vijeća Saveza sindikata Hrvatske, najvišeg tijela organizacije koja je predmet našeg interesa.

Priručnik za rad radničkih povjerenika, Zagreb 1945; Odluke i referati Prvog plenuma Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata Hrvatske, Zagreb 1947; Odluke Drugog plenuma Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata Hrvatske, Zagreb 1947; Pravilnik blagajne uzajamne pomoći sindikalnih organizacija, Zagreb 1947; Program za članove Narodne fronte i sindikata po rajonima, Zagreb 1948; Pravilnik i uputstva o izborima sindikalnih organa, Zagreb 1948; Zaključci III godišnje skupštine Zemaljskog odbora za Hrvatsku, Zagreb 1950; Uputstva za popunjavanje i dostavljanje sindikalnih političkih izvještaja, Zagreb 1950; Pravilnik o finansijskom poslovanju sindikalnih organizacija, Zagreb 1951; Izvještaj o radu Republičkog vijeća od II do III kongresa Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1954; O problemima obrazovanja i odgoja radnika i zadacima Radničke kulturno-prosvjetne zajednice za Hrvatsku, Zagreb 1955; O suradnji radničkih savjeta i sindikalnih podružnica, Zagreb 1955; Informacija o sprovođenju pisma CK SKJ o kadrovima u sindikatu i honorarnom nagradivanju neprofesionalnih sindikalnih funkcionera, Zagreb 1959; Analiza sastava Općinskih sindikalnih vijeća i rukovodstava osnovnih organizacija Saveza sindikata (za 1959. i 1960), Zagreb 1960; Referati, Zagreb 1963; Izrada statuta radnih organizacija. Materijali za savjetovanje Republičkih vijeća SSJ za Hrvatsku, održano u Zagrebu 22. i 23. III 1963, Zagreb 1963; Izvještaj o aktivnosti Republičkog vijeća SSJ za Hrvatsku za razdoblje 1964—1968, Zagreb 1968, Samoupravljanje i dohodak. Materijali sa XI sjednice CK SKH i Predsjedništva RV SS, održane 9. i 10. travnja 1970, Zagreb 1970; Izvještaj o aktivnosti Vijeća Saveza sindikata Hrvatske od 1968. do 1972. godine, Zagreb 1972; Izvještaj o aktivnosti Vijeća Saveza sindikata Hrvatske od 1968. do 1974. godine, Zagreb 1974; Statut sindikata i Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1975; Akcioni program provođenja i unapređivanje zaštite na radu u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1975; Zadaci sindikata u izgradnji dohodovnih odnosa u udruženom radu, Zagreb 1957; Zadaci sindikata u provođenju Zakona o udruženom radu, Zagreb 1977; Pravila o funkcijama sindikata u udruženom radu, Zagreb 1977; Izborne skupštine organizacija sindikata i Saveza sindikata 1979. godine, Zagreb 1979; Sindikat u primjeni ZUR-a, Zagreb 1978; Izvještaj vijeća Saveza sindikata Hrvatske o radu organizacija i organa sindikata između Četvrtog i Petog kongresa: 1974—1978. (Tabele), Zagreb 1978; Statut sindikata i Saveza sindikata Hrvatske, Zagreb 1979; Uputstvo za izvršenje zadataka za izradu i verifikaciju analize Zakona o udruženom radu, Zagreb 1979; Pravila o funkcijama sindikata u udruženom radu, Zagreb 1979.

b) Radovi političkih rukovodilaca

Radove u toj grupi predstavljaju najčešće referati i govori naših najviših državnih, partijskih⁵¹ i sindikalnih rukovodilaca, koji su održani na raznim sindikalnim i partijskim skupovima, a rjeđe posebno napisani prilozi objavljeni u časopisima ili publicirani kao samostalna izdanja.⁵² Radovi Josipa Broza Tita o sindikalnoj tematici nalaze se u knjigama dokumenata sindikalnih⁵³ i partijskih⁵⁴ kongresa ili u knjigama koje predstavljaju izbor iz njegova djela.

U seriji knjiga »Tito — Govori i članci«,⁵⁵ koje obuhvaćaju period Titovog djelovanja od 1945. do 1970. godine, objavljeni su referati, govori, pisma, pa i telegrami, gdje se spominje sindikat, dodiruju različiti problemi i pitanja iz djelokruga njegova rada, mada nije potpuno raspoznatljiva koncepcija priređivača pri odabiru radova te vrste.⁵⁶ Sličnog je karaktera i knjiga »O radničkoj klasi«⁵⁷ koja u poglavlju »Jačanje društvenog položaja radničke klase i uloga sindikata« sadrži brojne odlomke Titovih priloga o SSJ. Jedan je od prvih nastupa kad Tito spominje sindikat govorom prilikom prijedloga »Osnovnog zakona o upravljanju privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva«, održan 27. srpnja 1950.⁵⁸ U njemu je Tito, kao i u ostalim priložima iz perioda uvođenja samoupravljanja i njegovih početnih koraka, posebno istakao obrazovnu i ideološko-kulturnu ulogu sindikata. Naročito je došla do izražaja misao o specifičnoj ulozi sindikata u industrijski nerazvijenoj Jugoslaviji, gdje se najveći broj radnika regrutirao sa sela, pa je bilo posebno važno tako utjecati na njih da se »kroz uporan rad sindikata, a pod vodstvom partije, čim prije otresu starih sitnosopstveničkih navika, da se čim prije uzdignu na nivo najsvjesnijih industrijskih radnika, radnika s novim, socijalističkim odnosom prema sredstvima proizvodnje, prema fabrikama, prema zadacima, prema društvenoj sredini, prema radu«. ⁵⁹ Širenjem samopravljanja te su specifičnosti zaoštrene i Tito je prethodnu

⁵¹ »Dela naših najviših državnih i partijskih rukovodilaca, izdata u formi izabranih govora, članaka i rasprava, predstavljaju onu polaznu osnovu čije je savladivanje neophodno, jer sadrže osnovne teorijske i političke stavove kao i obrazloženje tih stavova, koje su državni i partijski rukovodioci zauzimali u raznim etapama predratnog razvitka.« B. Petranović, O nekim aspektima proučavanja društveno-političkog razvitka Jugoslavije (1945—1963), *Gledišta* 10/1964, str. 1379

⁵² Osim J. Broza Tita i E. Kardelja, drugi državni i partijski rukovodioci, ako nisu bili angažirani u sindikatu, o njemu, u pravilu, nisu ni pisali.

⁵³ Prisustvovao je i održao govore na svim kongresima osim na Osnivačkom, I i III.

⁵⁴ O sindikatu je govorio na VI, VII, IX, X i XI kongresu SKJ.

⁵⁵ Uglavnom su svi radovi kraćeni, pa taj izbor može poslužiti više kao putokaz prema onim izvorima iz kojih je obavljen odabir i koji objavljuju radove u cjelini ili, uz veće rezerve, kao konstatacija stanja Titovih radova o sindikatu. Vidi popis lit. bibl. pod br. 31.

⁵⁶ Iako donosi pisma i telegrame mnogim skupovima sindikata i Saveza sindikata formalno manje značajnim od kongresa SSH, nema, npr., pisma Drugom kongresu toga republičkog sindikata.

⁵⁷ Vidi popis lit. bibl. pod br. 33.

⁵⁸ Vidi popis lit. bibl. pod br. 303.

⁵⁹ Isto, str. 25.

misao radikalizirao i upozorio da je »kulturno i političko vaspitanje naših radnika, njihovo tehničko osposobljavanje i ekonomsko obrazovanje — što sve zavisi najvećim dijelom od aktivnosti sindikalnih organizacija — neophodan uslov daljeg razvitka našeg radničkog samoupravljanja.«⁶⁰

Ideje o sindikatu kao školi socijalizma i organizaciji koja priprema kadrove za KPJ karakteristična je za period prvih godina nakon rata i ilustracija je utjecaja sovjetske teorije i u vremenu napuštanja državnog centralizma i izgrađivanja samoupravnog društva.⁶¹ Ukazujući na slabosti u radu sindikalne organizacije, posebno pojačanih nakon uvođenja samoupravljanja, oštro je odbacio ideje o slabljenju uloge i značenja sindikata u samoupravnom sistemu.⁶² Isto tako suprotstavljao se tezama o sindikatu koji bi vodio samostalnu politiku.⁶³ Osnovni zadatak sindikata vidio je u jačanju radničkog samoupravljanja⁶⁴ i suzbijanju lokalističkih tendencija u privredi.⁶⁵

U daljnjim radovima Tito je ukazivao na zavisnost jačanja sindikata od slabljenja i odumiranja države. Upozoravao je na to da se djelovanje SSJ ne svodi samo na odgoj i obrazovanje svojih članova, već da su i odnosi unutar poduzeća i između njih na teritoriju cijele Jugoslavije i odnosi u komuni u nadležnosti sindikata.⁶⁶ Sve je više isticao potrebu samostalne i kreativne uloge sindikata što je izrazio u svom istupu na VI kongresu SSJ.⁶⁷ U govorima na IX, X i XI kongresu SKJ⁶⁸ i na VII i VIII kongresu SSJ⁶⁹ nalazimo misao da sindikat ne mora podržavati sve odluke predstavničkih i izvršnih tijela, niti se izjašnjavati o ponuđenim rješenjima, već zauzimati vlastite stavove, pojačavajući odgovornost u svakodnevnom radu na poboljšanju radnih i životnih uvjeta radnika, kao i u zastupanju dugoročnih, historijskih interesa radničke klase kao cjeline.

⁶⁰ Telegram IV kongresu sindikata metalaca Jugoslavije u Novom Sadu, str. 81. u Tito — Govori i članci, knj. XI. Vidi popis lit. bibl. pod br. 31.

⁶¹ Govor druga Tita, str. 12 u: Drugi kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1951.

⁶² *J. Broz Tito*, Borba komunista za socijalističku demokraciju, str. 79, u: VI kongres Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije), Beograd 1952.

⁶³ Govor druga Tita na plenumu SSRNJ, str. 7. u: Aktuelni zadaci sindikata, Zagreb 1954. Plenum je održan 9. VI 1954.

⁶⁴ *J. Broz Tito*, Zadaci Saveza komunista u vezi sa međunarodnom situacijom i unutrašnjim razvojem socijalističke izgradnje Jugoslavije, str. 64—66 u: VII kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1958.

⁶⁵ V. bilj. 63.

⁶⁶ Govor druga Tita, str. 14 i 15. u: Četvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1959.

⁶⁷ Govor predsednika Tita na šestom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, str. 24, u: Šesti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1968.

⁶⁸ Referat predsjednika SKJ Josipa Broza Tita, str. 82—83 u: Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1969; Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije, str. 48, u: Deseti kongres SKJ dokumenti, Beograd 1974; Savez komunista Jugoslavije u borbi za dalji razvitak socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije, str. 54—55 u: XI kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1978.

⁶⁹ Reč druga Tita, str. 11—18, u: VII kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1975; Govor druga Tita, str. 23—30, u: VIII kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1978.

Na osnovi publiciranih djela Josipa Broza Tita, među kojima ne postoji obimniji rad o sindikalnoj tematici, možemo zaključiti da se Tito u svom političkom radu nije posebno bavio sindikatom, već je takva aktivnost ovisila uglavnom o pripremama za sindikalne i partijske kongrese. Malobrojnost takvih priloga predstavljat će teškoću u radu na istraživanju Titovog doprinosa u razvijanju i jačanju SSJ, mada se, analizirajući njegov cjelokupni rad i ulogu na izgradnji socijalističke Jugoslavije, može ocijeniti koliko je taj rad utjecao i na sam sindikat, ali i na teorijsku djelatnost sindikalnih funkcionara i teoretičara, što ne isključuje, dakako, ni povratni utjecaj.

Veliko značenje za proučavanje povijesti SSJ imaju radovi glavnog teoretičara našega poslijeratnog socijalističkog razvoja Edvarda Kardelja, mada je unutar njegova znatnog opusa malo radova u kojima je sindikatu posvećena glavna pažnja. U referatu na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije, koji je jedan od prvih Kardeljevih priloga pitanju sindikata u nas, autor se bavi praktičnim problemima sindikalne djelatnosti.⁷⁰ Ukazujući na slabosti u radu sindikata spominje socijaldemokratska shvaćanja i oportunistički koji su se pojavljivali u njegovim redovima, dok se u odnosu državne uprave, Partije i uprava poduzeća prema sindikatu često pokazivalo potcjenjivanje, premala suradnja i, nerijetko, preuzimanje njegovih kompetencija. Posljedica je srozavanje sindikata na organ za izvršavanje njihovih naređenja.

U »Diskusiji druga Kardelja na plenumu SSRNJ«⁷¹ odbacuje se ideja o sindikatu kao transmissijskom organu Partije, ali i shvaćanja o sindikatu kao organizaciji koja štiti radnike od države. Zaštitna uloga sindikata ne postavlja se više prema interesima nekih suprotnih društvenih snaga, već se javlja kao »kolektivna radnička kontrola za uklanjanje nedostataka vlastitog organizma samoupravljanja«.⁷²

U razgovorima u CV SSJ 1955. godine⁷³ Kardelj je upozorio na to da je sindikat specifična organizacija samoupravljanja i da metodu iznuđivanja i prisile treba zamijeniti odnosom suradnje i preuzimanjem odgovornosti. Nakon 1955. godine, sudeći po publiciranim radovima,⁷⁴ Kardelj se nije posebno bavio sindikatom sve do 70-ih godina, kada je održao više govora koji su bili povezani s aktivnošću na pripremanju novog Ustava ili su bili prilog analizi uloge sindikata nakon njegova prihvaćanja.⁷⁵

⁷⁰ E. Kardelj, Problemi socijalističke izgradnje, knj. I, KPJ u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam, str. 325. Vidi popis lit. bibl. pod br. 105.

⁷¹ Str. 10—16, u: Aktuelni zadaci sindikata, Zagreb 1954.

⁷² Isto, str. 11.

⁷³ E. Kardelj, Problemi socijalističke izgradnje, knj. IV (Prilog diskusiji o novoj ulozi sindikata u nas). Vidi popis lit. bibl. pod br. 105.

⁷⁴ Usp. 5. Bulovec, Bibliografija Edvarda Kardelja, Ljubljana 1980.

⁷⁵ Izlaganje na proširenoj sjednici Međuopćinske konferencije Saveza komunista za Hercegovinu, 18. IX 1972. godine u Mostaru. Vidi popis lit. bibl. pod br. 106; Izlaganje na Savetovanju o društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj organizaciji jugoslavenskog društva u Nacrtu ustava SFRJ, 2. X 1973. u Beogradu. Vidi popis lit. bibl. pod br. 107. Izlaganje na sastanku predstavnika Savezne konferencije SSRNJ i Veća SSJ, 25. II 1978. godine u Beogradu. Vidi popis lit. bibl. pod br. 103.

U radu »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«⁷⁶ poglavlje »Uloga sindikata u društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj demokratiji« predstavlja najcjelovitiji Kardeljev prilog sindikalnoj problematici. Konstatirajući da su sindikati Ustavom iz 1974. godine i Zakonom o udruženom radu ojačali svoju ulogu u našem društvu i postali dio mehanizma društveno-ekonomskih odnosa, autor ukazuje na njihovu bitnu razliku od položaja sindikata u kapitalizmu, jer oni »nisu zaštitnici interesa radničke klase samo u radnim odnosima i u borbi za svakodnevne ekonomske, socijalne i političke zahteve radnika, nego u celokupnom sistemu društvene reprodukcije«.⁷⁷ Zbog toga sindikati moraju pomoći radnicima da sagledaju opće uvjete društvene reprodukcije, kako bi mogli realno povezivati neposredne i parcijalne interese s dugoročnim i zajedničkim interesima radničke klase u cjelini. Kardelj upozorava na to da stjecište svih interesa mora biti osnovna organizacija sindikata. Da bi ostvarili taj zadatak sindikati, koji moraju djelovati slobodno, samostalno i nezavisno, jesu »sastavni deo celokupne strukture socijalističkih društvenih snaga, to jest povezani sa idejnim i političkim kursom naše socijalističke revolucije«.⁷⁸

Analizirajući odnos SK—Sindikat, Kardelj zaključuje da Savez komunista ne može djelovati izvana kao organizacija iznad sindikata, već aktivnošću svojih članova u demokratskom dijalogu s drugim radnicima utječe na njegovu politiku.

Nezaobilazni su izvori radovi sindikalnih rukovodilaca, naročito predsjednika SSJ Đure Salaja, Svetozara Vukmanovića Tempa, Dušana Petrovića Šaneta, Mike Špiljaka i Marjana Rožića. Uglavnom su to prilozi sa sindikalnih skupova različitih organizacijskih nivoa, od dokumenata o sudjelovanju u radu mjesnih sindikalnih organizacija, materijala sa sastanaka vijeća i odbora sindikata, do referata sa sindikalnih kongresa. Njihovi radovi što je najbolje moguće odražavaju htijenja i željeni pravac djelovanja Saveza sindikata Jugoslavije, te omogućuju uvid u pitanja i probleme s kojima se suočavao u svom razvoju.

U knjizi »Đuro Salaj — prilozi za biografiju i izbor radova«⁷⁹ u prvom dijelu, u kojem su prilozi o Salaju, o periodu njegove poslijeratne sindikalne aktivnosti, osim oproštajnih govora nakon njegove smrti, nema radova. Drugi dio sadrži izbor Salajevih radova, a među njima su i referati sa I, II i III kongresa SSJ. Osim članaka⁸⁰ objavljena je i knjiga »Neposredni zadaci sindikata u privredi«,⁸¹ te govor u Skupštini prilikom predlaganja Zakona o radničkom samoupravljanju.⁸²

⁷⁶ Vidi popis lit. pod br. 104.

⁷⁷ Isto, str. 198.

⁷⁸ Isto, str. 200.

⁷⁹ Vidi popis lit. bibl. pod br. 223.

⁸⁰ Vidi popis lit. bibl. pod br. 224, 225.

⁸¹ Vidi popis lit. pod br. 222.

⁸² Vidi popis lit. bibl. pod br. 303.

Izbor radova Svetozara Vukmanovića Tempa o sindikalnoj problematici, koje je autor napisao u razdoblju predsjednikovanja u SSJ (1958—1967), publiciran je u knjizi od pet dijelova »Svetozar Vukmanović Tempo — Sindikati u novim uslovima (govori i članci)«,⁸³ a više ih je publicirano zasebno.⁸⁴ Mnogobrojnost radova drugog predsjednika S. Vukmanovića Tempa vjerojatno je posljedica, ali i podsticaj većoj aktivnosti SSJ u vremenu kada je autor bio na njegovom čelu.

Radovi Dušana Petrovića Šaneta nisu sabrani u jednoj knjizi.⁸⁵ Među njima posebno mjesto ima »Radnička klasa, sindikat i samoupravljanje«. ⁸⁶ Osim većeg broja pojedinačno izdanih priloga Mike Špiljaka,⁸⁷ za upoznavanje pozicije i djelovanja SSJ u periodu od 1974. do 1978. godine, značajan je rad »Sindikat u samoupravljanju«, ⁸⁸ u kojemu su sakupljeni radovi iz toga perioda, a među njima su i referati sa VII i VIII kongresa SSJ. »Samoupravne teme«⁸⁹ Marjana Rožiča, osim drugih tema, predstavljaju i izbor radova o sindikatu iz razdoblja prije dolaska autora na čelo SSJ. Između većeg broja članaka objavljivanih u časopisima,⁹⁰ posebno je interesantan »Sindikati u pogojih samoupravljanja«, ⁹¹ u kojemu autor nastoji sagledati položaj sindikata u našem sistemu, ukazujući na praktične probleme i dileme koje su se ispriječile pred SSJ, čime ujedno sažeto ilustrira situaciju u kojoj se, na sredini 60-ih godina, našao sindikat. O sindikatu su mnogo pisali i ostali rukovodioci SSJ i republičkih sindikata: Ivan Božičević,⁹² Ašer Deleon,⁹³ Mišo Pavićević,⁹⁴ Stane Kavčič,⁹⁵ Boro Petkovski,⁹⁶ Raif Dizdarević,⁹⁷ Dušan Bogdanov Senko,⁹⁸ a za SSH značajna su djela Marka Belinića,⁹⁹ Josipa Cazijsa¹⁰⁰ i Milutina Baltića.¹⁰¹

⁸³ Vidi popis lit. bibl. pod br. 296.

⁸⁴ Vidi popis lit. pod br. 290 do 299.

⁸⁵ Vidi popis lit. pod br. 190 do 196.

⁸⁶ Vidi popis lit. pod br. 195.

⁸⁷ Vidi popis lit. pod br. 254 do 259.

⁸⁸ Vidi popis lit. pod br. 259.

⁸⁹ Vidi popis lit. pod br. 214.

⁹⁰ Vidi popis lit. pod br. 215 do 218.

⁹¹ Vidi popis lit. pod br. 217.

⁹² Vidi popis lit. pod br. 22 do 27.

⁹³ Vidi popis lit. pod br. 61 do 63.

⁹⁴ Vidi popis lit. pod br. 161 do 166.

⁹⁵ Vidi popis lit. pod br. 114.

⁹⁶ Vidi popis lit. pod br. 182 do 185.

⁹⁷ Vidi popis lit. pod br. 64.

⁹⁸ Vidi popis lit. pod br. 18, 19.

⁹⁹ Vidi popis lit. pod br. 7 do 9.

¹⁰⁰ Vidi popis lit. pod br. 35 do 54.

Podatke smo crpili iz Bibliografije Josipa Cazijsa. Zbog toga su u našu bibliografiju uključeni i članci objavljivani u dnevnim i tjednim novinama, što u ostalih autora nije slučaj.

¹⁰¹ Vidi popis lit. pod br. 2 do 5.

c) *Sindikalne novine, časopisi i glasila*

Posebnu grupu izvora čine sindikalne novine, časopisi i glasila. Njihov je broj više tisuća naslova,¹⁰² stoga ćemo spomenuti samo centralne organe SSSJ i SSH.

Rad je organ Saveza sindikata Jugoslavije a počeo je izlaziti nakon završetka Općezemaljske sindikalne konferencije JSRNJ u siječnju 1945. godine,¹⁰³ i s kraćim prekidima izlazi sve do danas. *Glas rada* organ je Saveza sindikata Hrvatske. Izlazio je od 1945.¹⁰⁴ do 1959. godine, kada je spojen s *Radom*. Od godine 1973. SSH izdaje novi tjednik *Radničke novine*.

Sindikati su bili mjesečni časopis Centralnog odbora SSJ. Izlazio je od 1949. do 1952. godine. Najviše prostora je posvećivao CO SSJ, ali je redovito pratio rad i ostalih sindikalnih organa i organizacija, donoseći i kongresne materijale. *Bilten Centralnog veća SSJ* izlazio je od 1960. do 1967. godine, kada mijenja ime u *Sindikati* koji i dalje izlazi kao organ CV SSJ. Časopis izlazi do današnjih dana, donoseći materijale sa sjednica Predsjedništva VSSJ, njegovih komisija, saveznih odbora sindikata, i drugih sindikalnih tijela.

Istog karaktera je i *Bilten Republičkog vijeća za Hrvatsku — Savez sindikata Jugoslavije*, koji je izlazio od 1960. do 1967. godine, kada umjesto njega do 1972. godine izlazi *Pregled — Informativni list SSJ za Hrvatsku*.

d) *Arhivska građa*

Iako je namjera ovoga rada da omogući uvid u literaturu i one izvore koji su publicirani, dakle pristupačni širem krugu čitatelja, ipak donosimo najosnovnije podatke o arhivskoj građi. Spominjemo samo onu o SSH koja je pohranjena na teritoriju SR Hrvatske. Građa sindikalnih organizacija čuva se u razgranatoj mreži arhiva širom republike,¹⁰⁵ a mnogobrojni materijali centralnih organa SSH i sindikata pohranjuju

¹⁰² Samo tvorničkih glasila ima oko 3000 s mjesečnim tiražem od 3,5 milijuna primjeka. Usp. VIII kongres Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1978.

¹⁰³ Prvi broj *Rada* predatiran je barem za dva dana i nosi datum od 25. siječnja 1945. godine. Između ostalog donosi i vijest o događaju koji se zbio 26. siječnja. Ž. Kampa-relić pretpostavlja da je riječ o želji da se simbolički poveže završetak Općezemaljske sindikalne konferencije ili Osnivačkog kongresa s početkom izlaženja sindikalnih no-vina, a tim je provedena u život jedna od odluka kongresa. Usp. Ž. Kampa-relić, *Obnova sindikata 1945. godine* pod Titovim geslom bratstva i jedinstva, str. 431. Vidi popis lit. pod br. 265.

¹⁰⁴ 15. lipnja 1945. godine.

¹⁰⁵ U gradskim arhivima Pazina, Rijeke, Zadra, Splita, Dubrovnika, Osijeka, Slavon-skog Broda, Bjelovara, Siska, Karlovca, Varaždina i Zagreba.

se u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, gdje su podijeljeni na osnovi organizacijske strukture iz 1963. godine.¹⁰⁶ Osim dokumenata sa sindikalnih skupova (kongresi, skupštine, konferencije, plenumi) različitih oblika organiziranosti od kojih su mnogi već publicirani, mnogobrojni su zapisnici i izvještaji, te urudžbirani spisi sindikalnih organizacija, od osnovnih do Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije, koji čine najveću grupu materijala (dopisi, informacije, upute, odluke, uredbe, planovi rada, okružnice, financijski izvještaji). Među gradom nalazimo i statističke izvještaje, ankete, te podatke, pa i karakteristike o sindikalnim funkcionarima i aktivistima, polaznicima škola, itd.

II. LITERATURA

a) *Radovi o razvoju SSJ (SSH)*

Tu grupu sačinjavaju radovi u kojima se može pratiti razvoj sindikata, slijediti česte promjene u samoj organizaciji i sagledati njegova uloga u pojedinim fazama izgradnje SFRJ, bez obzira na dužinu obuhvaćenog perioda.

Cjelokupno razdoblje obuhvatio je tek poneki autor, a od onih koji su obradili samo dio vremenskog presjeka, većina se zadržala na razdoblju pojave, formiranja i prvih godina djelovanja Saveza sindikata.

Posebno mjesto u toj skupini pripada radu »50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji«.¹⁰⁷ Tri poglavlja kojima se završava taj kratak historijski pregled posvećena su SSJ. Njihovi su autori Branko Petranović i Dušan Bilandžić, istraživači koji se sustavno bave proučavanjem povijesti socijalističke Jugoslavije. Prilozi Petranovića i Bilandžića predstavljaju dosad najpotpuniji i najcjelovitiji prikaz povijesti SSJ, a s obzirom na to da je knjiga izašla iz tiska 1969. godine i pionirski pokušaj obrade cjelokupnog perioda njegova razvoja.

Dio rada koji obuhvaća period do 1950. godine temelji se na dostupnoj arhivskoj građi, dok rezultati istraživanja djelovanja sindikata nakon uvođenja samoupravljanja, zbog manje mogućnosti korištenja takvih izvora, više proizlaze iz obrade publiciranih dokumenata, ali i iz neposrednog uvida i osobnog angažmana autora u radu sindikata (Bilandžić je bio sekretar CV SSJ od 1960. do 1967).

Prvo poglavlje »Sindikati od obnavljanja do uvođenja samoupravljanja (1945—1950)« napisao je Petranović. Autor svoj prilog započinje ukazi-

¹⁰⁶ 1) Vijeće SSH: 1945—1970, br. kutija 2093; 2) Sindikati radnika: a) industrije i rudarstva Jugoslavije — Republički odbor Hrvatske: 1945—1974, br. kutija 925; b) poljoprivrede, prehrambene i duhanske industrije Jugoslavije — ROH: 1945—1966, br. kutija 271; c) prometa i veza Jugoslavije — ROH: 1948—1970, br. kutija 206; d) uslužnih djelatnosti Jugoslavije — ROH: 1945—1966, br. kutija 174; e) društvenih djelatnosti 1949—1971, br. kutija 301; f) građevinskih radnika Jugoslavije — ROH: 1945—1966, br. kutija 69.

¹⁰⁷ Vidi popis lit. pod br. 178.

vanjem na važnost stvaranja nužnih pretpostavki za izgradnju socijalističke privrede u završnoj fazi rata 1944/45. godine. Smatra da su radnički odbori, osnivani u sastavu Narodnooslobodilačke fronte, bili ne samo prvi pokušaj organiziranja radnika već i klica buduće sindikalne organizacije. Najviše mjesta posvećeno je angažiranosti sindikata na obnovi zemlje i borbi za njezinu industrijalizaciju, razvijanju takmičenja, udarništva i pokreta za visoku produktivnost, što je u vrijeme ostvarivanja Prvog petogodišnjeg plana dostiglo svoj vrhunac. Petranović ukazuje i na odgojno-obrazovni rad sindikata, na jednu od njegovih brojnih funkcija, koja je u skladu s prenošenjem iskustava sovjetskih sindikata, zauzimala važno mjesto u njegovom djelovanju.¹⁰⁸ Govoreći o političkoj, ekonomsko-socijalnoj i kulturnoj funkciji sindikata, Petranović upozorava na ograničenost njegove zaštitne funkcije, ne samo zbog objektivnih teškoća razorene zemlje, već i stoga što »u vladajućoj teoriji poslije oslobođenja nije bila zastupljena ideja o sindikatima kao radničkoj organizaciji koja štiti radnike od sopstvene države, zapravo, od njenog birokratskog izrodavanja«.¹⁰⁹

Unutar sindikalne organizacije povremeno su se javljale i neke negativne tendencije. Jedna od njih bila je ideja o sindikatu kao isključivo ekonomskoj organizaciji radnika, što je zapravo socijaldemokratska teorija. Petranović smatra da je KPJ ponekad neopravdano osuđivala težnje za poboljšanjem životnih i radnih uvjeta, proglašavajući ih socijaldemokratizmom. Sporadično se pojavljivala i struja »sindikalnog avangardizma« koji se iskazivao u pokušajima preuzimanja funkcija uprava poduzeća, smjenjivanjem upravnika, iznuđivanjem viših plaća i povlastica za sindikalne funkcionare, što je bila, zapravo, posljedica nedovoljne učvršćenosti privrednog aparata poduzeća. Osim posredstvom sindikalne organizacije, koja je bila ograničena u svom djelovanju hijerarhijskom podređenošću društveno-političkoj dominaciji KPJ, Petranović ukazuje na činjenicu da su radnici mogli utjecati na poboljšanje organizacije rada u poduzećima i masovnim konferencijama radnika, proizvodnim savjetovanjima i djelovanjem radničkih povjerenika. Dio svoga rada Petranović je posvetio uvođenju samoupravljanja i ulozi sindikata čiji su se forumi angažirali na organizacijskim pitanjima formiranja radničkih savjeta. U novoj situaciji došlo je do nesnalaženja mnogih sindikalnih aktivista, a to se manifestiralo u shvaćanju o suvišnosti sindikata u političkoj strukturi jugoslavenskog društva ili, suprotno, u odvajanju sindikalnih podružnica od radničkih savjeta i prekidu suradnje s njima. Autor zaključuje da je dilemu razriješilo rukovodstvo KPJ naglašavajući povećanu odgovornost sindikata prvenstveno u idejno-političkom odgoju članstva što je, s obzirom na povećan utjecaj radnika na rad poduzeća, bilo presudno važno.

Poglavlja »Savez sindikata za radničko samoupravljanje (1950—1965)« i »Sindikati u ostvarivanju privredne i društvene reforme (1965—1969)«

¹⁰⁸ Odgojno-obrazovni rad sindikat je provodio u radničkim klubovima, čitaonicama, školama za obrazovanje radnika, domovima kulture, djelovanjem marksističkih grupa, kružoka, crvenih kutića, organiziranjem predavanja, zidnih novina i izdavanjem sindikalnih listova i časopisa. Isto, str. 194.

¹⁰⁹ Isto, str. 189.

napisao je Dušan Bilandžić. Autor je svoj prilog vremenski razgraničio na osnovi formalne periodizacije prema sindikalnim kongresima, kombinirajući tako odvojena poglavlja s prikazom promjena u političkom i, posebno, ekonomskom sistemu Jugoslavije, u čemu se sindikat naročito angažirao nastojeći ga prilagoditi idejnom konceptu samoupravljanja. Autorovo se istraživanje temelji na objavljenim izvorima pa stoga nije mogao dati za sva razdoblja bezrezervne ocjene uloge i značenje SSJ. Ocjenjujući period nakon uvođenja samoupravljanja do vremena održavanja IV i V kongresa SSJ, autor ističe »da je rukovodstvo SKJ i u ovom razdoblju, kao i ranije, donosilo sve krupne odluke, pa i one koje se tiču uloge i zadataka Sindikata«. ¹¹⁰ Najviši organi SSJ nisu se u tom periodu bavili izuzetno važnim pitanjima za položaj radničke klase. Bilandžić ukazuje na važnost kongresa radničkih savjeta, do čijeg je održavanja samoupravljanje bilo uglavnom sfera sindikalne aktivnosti, dok su ostale društveno-političke organizacije davale podršku ne ulazeći u neposredno rješavanje problema svakidašnje prakse. IV kongres SSJ označio je početak većeg osamostaljivanja i kreativnog doprinosa sindikata. U poglavlju o V kongresu SSJ Bilandžić govori o daljnjem jačanju uloge sindikata u našem političkom sistemu, kada se bez njegovog sudjelovanja više nisu mogle donositi važnije odluke za koje je članstvo bilo neposredno zainteresirano. Pojačavajući svoju aktivnost, SSJ se angažirao u borbi protiv tehnokratskih i birokratskih snaga koje su ga često optuživale da predstavlja opoziciju vladi i SK. Prema mišljenju Bilandžića, uloga sindikata, njegova samostalnost i mogućnost stvaralačkog angažmana, često su bili ovisni o sposobnosti samog rukovodstva, što je posebno došlo do izražaja u šezdesetim godinama, kada je povećana autonomija svih društveno-političkih organizacija pa i sindikata.

Pišući u poglavlju »Privredna reforma — značajan društveni poduhvat« o najaktualnijim temama, s obzirom na godinu objavljivanja knjige, autor nije mogao prevladati ograničenja koja nameće »nepoštivanje« principa vremenske distance, pa je, dakako, svjestan toga, ostao na razini prepričavanja događaja i izvora bitnih za upoznavanje uloge sindikata u periodu provođenja privredne reforme i angažmana na ublažavanju njezinih negativnih posljedica.

Isti je autor u radu »Sindikat u samoupravnom socijalističkom društvu« sažeto prikazao povijest SSJ do danas. ¹¹¹ U periodu revolucionarnog etatizma državno je vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, smatra autor, »isključilo klasičnu ulogu sindikata, a posebno njegovu revandikativno-pregovaračku funkciju o visini platnog fonda radnika«. ¹¹² Sindikat je surađivao s državom koja je bila klasno-revolucionarni instrument radničke klase. U onom dijelu rada gdje razrađuje ulogu sindikata od uvođenja samoupravljanja do sredine 60-ih godina, Bilandžić ponavlja ocjene iz prethodne knjige. Za period nakon 1966. godine, poslije IV plenuma CK SKJ, kada je započeo s jedne strane proces jačanja republika i pokrajina, a s druge je bio pojačan razvoj robno-nov-

¹¹⁰ Isto, str. 214.

¹¹¹ Vidi popis lit. pod br. 266.

¹¹² Isto, str. 233.

čanih odnosa i utjecaj tehnokracije, autor smatra da je oslabilo neposredno samoupravljanje i moć sindikata. U posljednjem dijelu priloga bavi se periodom minulog desetljeća. U političkoj krizi potkraj 60-ih i na početku 70-ih godina sindikat nije odigrao značajniju ulogu, ali je, napominje Bilandžić, dao podršku Titovom kursu, posebno u borbi protiv nacionalizma. Novu fazu u položaju sindikata autor vidi u usvajanju radničkih amandmana čiji je koncept za SSJ bio ideja-vodilja do danas. Nakon Ustava i Zakona o udruženom radu sindikat je, zaključuje autor, »ugrađen u društvene odnose, strukture i procese kao punopravni partner usmjerivanja, reguliranja i odlučivanja o svim sferama društvenog života od svakodnevnih odluka iz života i rada radnih ljudi do koncipiranja dugoročnog društvenog razvoja».¹¹³

Rad »Obnavljanje sindikata i njihova uloga i karakter«, koji predstavlja drugi dio knjige »Revolucionarni sindikati Jugoslavije«,¹¹⁴ obuhvaća period od 1945. do 1980. godine. Autor Dragoljub Đurović ograničava se na pokušaj da prikazom i citiranjem dokumenata, posebno rezolucija i referata sa kongresa i drugih sindikalnih skupova, te radova najviših rukovodilaca, napose Tita i Kardelja, uglavnom se suzdržavajući vlastitih ocjena, ukaže na razvoj SSJ. Opisujući ulogu sindikata u periodu obnove zemlje, autor naglašava da je njihov osnovni zadatak bio odgoj radničke klase, razvijanje socijalističke svijesti i pravilnog odnosa prema radu i državi, borba za privrednu izgradnju i razvoj proizvodnih snaga, ali i jačanje solidarnosti s proletarijatom ostalih zemalja. Govoreći o uvođenju samoupravljanja, autor konstatira da je teško ocijeniti je li sindikat imao autonomnu ulogu ili je bio transmissijski organ. U razdoblju od 1956. do 1965. godine SSJ je glavnu aktivnost usmjerio na proširenje materijalne baze i jačanje samoupravnih odnosa, a vrijeme nakon 1965. godine karakterizira angažman sindikata na oživotvorenju privredne i društvene reforme. Đurović završava svoj rad prikazom međunarodne djelatnosti sindikalne organizacije u najnovijem periodu do 1980. godine.

Vojislav Čirković je u enciklopedijskoj jedinici »Savez sindikata Jugoslavije«,¹¹⁵ ograničenom prostorom i namjenom knjige, dao sažeti prikaz razvoja sindikata, podijelivši ga na četiri razdoblja. Godine 1945. i 1946. vrijeme su obnove privrede, kada je sindikat svojim angažmanom opravdao smisao svoga funkcioniranja. Period od 1947. do 1950. godine karakterizira daljnji rad na obnovi i izgradnji zemlje, sada u okviru planske privrede i borbe za ispunjenje Petogodišnjeg plana. Godina 1950. uvođenjem samoupravljanja, označava početak novog razdoblja u povijesti SSJ, kvalitetniji pomak u njegovom djelovanju u odnosu na prethodno vrijeme. Od 1959. do 1964. godine SSJ se potvrđivao kao značajna snaga pri uklanjanju ostataka najamnog radnog odnosa i u aktivnosti na uvođenju sistema dohotka, te daljnjem jačanju i širenju neposrednog samoupravljanja. Autor je na kraju prikazao i međunarodne veze SSJ od 1945. do sredine 60-ih godina.

¹¹³ Isto, str. 240.

¹¹⁴ Vidi popis lit. pod br. 58.

¹¹⁵ Vidi popis lit. pod br. 75.

Ovdje spominjemo i priloge dvaju sindikalnih rukovodilaca. Mika Špiljak je u referatu »Trideset godina Saveza sindikata Jugoslavije i lista Rad«¹¹⁶ sumarno prikazao, polazeći od dotadašnje literature i na osnovi vlastitog iskustva iz dugogodišnje sindikalne aktivnosti, a ilustrirajući prikaz podacima o manje poznatim činjenicama pri osnivanju i izdavanju lista *Rad*, period SSJ od osnivanja do VII kongresa. Dušan Bogdanov, u saopćenju »Tito i kongresi Saveza sindikata Jugoslavije«,¹¹⁷ slično obrađuje temu s naglaskom na Titovu doprinosu radu kongresa, najčešće citirajući njegove govore.

Knjiga »Kongresi sindikata Jugoslavije«¹¹⁸ predstavlja »osobnu kartu« svih kongresa SSJ i za svakog od njih daje ove podatke: mjesto i vrijeme održavanja, dnevni red, opis rada u plenumu i komisijama, referate ili izvode iz njih, ponegdje i rezolucije, skraćene ili u cijelosti, spisak članova najviših organa SSJ i organizacijske promjene u organizaciji sindikata. Autori nisu namjeravali, što ističu u predgovoru, pisati historiju SSJ, pa se u skladu s tim ne upuštaju u analize i ocjene dokumenata.

Jedan je od autora koji je više radova posvetio sindikalnoj problematiki i Mitar Miljanović. U knjizi »Razvoj i djelatnost sindikata u socijalističkoj Jugoslaviji«¹¹⁹ autor polazi od tvrdnje da se o začecima samoupravljanja pa i sindikata u nas može govoriti već u vrijeme NOB-a na oslobođenim područjima. Na osnovi te tvrdnje autor konstatira da je obnavljanje rada jugoslavenskih sindikata »više organizaciono uobličavanje već prisutne stvarnosti, nego početak rađanja novoga [...]«.¹²⁰ Miljanović negira ustaljeno mišljenje da je u periodu do 1950. godine u nas vladao etatistički socijalizam, čak ni u smislu njegove revolucionarne uloge, jer je teorijski neobjašnjivo da se iz takvog uređenja može razviti samoupravljanje. Okarakteriziravši taj period kao predsamoupravni, autor tvrdi da teorija o transmisionoj ulozi sindikata nije akceptirana ni na praktično-političkom, ni na teorijskom planu. Miljanović ukazuje na tri faze razvoja SSJ, koje međusobno nisu strogo odvojene, niti im autor, osim u trećoj, postavlja granice. Prvu fazu karakterizira borba za raspodjelu prema rezultatima rada, drugu težnja za afirmacijom radnih jedinica i provođenje privredne reforme, a treća počinje »Pismom« predsjednika SKJ. Miljanović je dva rada posvetio Savezu sindikata Bosne i Hercegovine »Trideset godina društvene akcije sindikata u socijalističkoj Bosni i Hercegovini (1945—1975)«¹²¹ i »Revolucionarni kontinuitet u djelovanju sindikata u Bosni i Hercegovini«.¹²²

Savezom sindikata Srbije bavi se Lazar Ivanović u radu »Sindikat u Srbiji od 1945. do 1969. godine«.¹²³ Autor ukazuje na činjenicu da je

¹¹⁶ Vidi popis lit. pod br. 259.

¹¹⁷ Vidi popis lit. pod br. 265.

¹¹⁸ Vidi popis lit. pod br. 121.

¹¹⁹ Vidi popis lit. pod br. 146.

¹²⁰ Isto, str. 32.

¹²¹ Vidi popis lit. pod br. 227.

¹²² Vidi popis lit. pod br. 265.

¹²³ Vidi popis lit. pod br. 177.

razvoj privrednih grana koje su bile presudno važne za obnovu i izgradnju zemlje posebno rudarstvo, metalska industrija, građevinarstvo i transport, imao presudni utjecaj na promjenu socijalne strukture stanovništva i porast radničke klase, što je uvjetovalo jačanje i širenje sindikalne organizacije. Nagli porast članstva imao je i negativne posljedice, prije svega u podvajanju sindikalnog rukovodstva i članstva i u primjeni uirokratskih metoda. Prelaskom na samoupravljanje sindikat je pojačao odgojno-obrazovnu aktivnost, ali promjenom u privrednim zadacima mnoge su se organizacije pasivizirale, dok su teorije o suvišnosti sindikata u novom sistemu dovele do likvidiranja nekih mjesnih sindikalnih vijeća. Dio u kome autor donosi pregled aktivnosti SSJ u razvoju samoupravljanja znatno je kraći.

Najopsežniji je rad u toj grupi knjiga Fehmija Puškolića »Revolucionarni sindikalni pokret i Savez sindikata Kosova 1919—1975«. ¹²⁴ Autor je uvelike temeljio svoj rad na proučavanju arhivske građe i štampe. SSK djelovao je u veoma teškim uvjetima uzrokovanim nerazvijenom industrijom, malobrojnomo radničkom klasom i njezinom kulturnom zaostalošću, a to nije bila specifičnost samo Kosova, već što su se te karakteristike u odnosu na druge krajeve Jugoslavije izražavale u najtežim oblicima. Stoga je Puškolić pitanjima kulturno-prosvjetnog rada sindikata posvetio velik dio prostora. Rad je ilustrirao mnogobrojnim podacima i statističkim tablicama, konkretizirajući time svoje tvrdnje, no pretjerano pribjegavanje toj metodi često guši sam tekst.

Istom temom Puškolić se bavi i u radu »Radnička klasa i sindikati u socijalističkom preobražaju Kosova«. ¹²⁵

Gradskim sindikalnim organizacijama bave se tri rada: »Sindikalni pokret u Pančevu (1873—1964)«, ¹²⁶ »Sindikatite vo Skopje 1900—1908—1971«, ¹²⁷ »35 godina sindikata u Zadru«. ¹²⁸

Veći broj radova unutar te grupe zahvaća kraća razdoblja iz povijesti SSJ, no njegovo formiranje najtemeljitiije je obrađeno.

Podatke o osnivanju Akcionog odbora za saziv Prve općezemaljske sindikalne konferencije ¹²⁹ i o međunarodnoj aktivnosti JSRNJ neposredno nakon osnivanja donosi Dušan Plenča u knjizi »Međunarodni odnosi

¹²⁴ Vidi popis lit. pod br. 200.

¹²⁵ Vidi popis lit. pod br. 265.

¹²⁶ Vidi popis lit. pod br. 228.

¹²⁷ Vidi popis lit. pod br. 122.

¹²⁸ Vidi popis lit. pod br. 270. Pri štampanju te knjige, jedinog rada o SSH, koji obrađuje sindikate na nivou gradske organizacije, potkrala se greška pa je velik broj stranica ispušten, što onemogućava potpuno praćenje teksta.

¹²⁹ Vidi popis lit. pod br. 197. Autor navodi pogrešan datum osnivanja Akcionog odbora (11. I 1945, str. 393). Isti podatak preuzima i B. Petranović u knjizi Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ (str. 184, vidi popis lit. pod br. 178), ali ga u drugim radovima ispravlja. Akcioni odbor ili Centralni akcioni odbor formiran je na Zboru beogradskih radnika 31. XII 1944. godine. Usp. Z. Kamparelić, Obnova sindikata 1945. pod Titovim geslom bratstva i jedinstva, str. 427, vidi popis lit. pod br. 265.

Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata».¹³⁰ Autor u najkraćim crtama prikazuje situaciju koja je prethodila slanju naše delegacije na Međunarodnu sindikalnu konferenciju u Londonu, rad same konferencije i zaključuje da je »međunarodna saradnja naše sindikalne delegacije imala vanrednog značaja za opštu političku afirmaciju NOP-a, jer su to bili prvi delegati na međunarodnim konferencijama izabrani u novoj Jugoslaviji».¹³¹

Života Kamparelić je u radu »Obnova sindikata 1945. pod Titovim geslom bratstva i jedinstva»¹³² dao iscrpan prikaz održavanja Općezemaljske sindikalne konferencije. Postavljajući pitanje je li pri formiranju JSRNJ bilo posrijedi osnivanje ili obnavljanje sindikata, autor je načeo u literaturi dosad neobrađen problem. U svim suvremenim dokumentima, konstatira autor, govori se o obnavljanju ili obnovi rada sindikata i tek se kasnije javlja izraz osnivanje. Iako Kamparelić smatra da su oba stava pravilna, ocijenivši da formiranje JSRNJ ima značaj osnivanja, ali da je zbog nastavka djelovanja na borbenim tradicijama predratnih radničkih sindikata riječ i o obnavljanju, odnos obnova—osnivanje otvara niz pitanja, koja zaslužuju širu obradu i značajniju pažnju istraživača povijesti sindikata. Osnivanjem JSRNJ/SSJ bavi se i Dušan Živković u radu »KPJ i masovne organizacije NOP-a u borbi za jedinstvo masa (1941—1945)»¹³³ O prvim koracima republičkih sindikata pišu Lazar Ivanović (»Osnivanje jedinstvenih sindikata u Srbiji 1945. godine«), Ranko Končar (»Konstituisanje jedinstvenih sindikata Vojvodine 1945«), Lazar Lazarev (»Organizacija i aktivnost sindikalne organizacije u NR Makedoniji u periodu 1944—1948. godine«), Jera Vodušek-Stari (»Organizacija i rad sindikata u Sloveniji od godine 1945. do 1953«)¹³⁴ i Vojislav Čirković (»Radnička klasa Beograda i stvaranje Jedinstvenih sindikata Jugoslavije«),¹³⁵ dok Branko Petranović u knjizi »Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove»¹³⁶ zahvaća nešto duži period do uvođenja planske privrede.

Josip Cazi u knjizi »Radnička klasa i upravljanje privrednim poduzećima« prati djelatnost sindikata od 1945. godine do perioda koji je slijedio neposredno nakon uvođenja samoupravljanja.¹³⁷ Vinko Cecić je u knjizi »Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955«¹³⁸ obuhvatio i deset godina povijesti grafičkih radnika

¹³⁰ U Akcioni odbor ušli su predstavnici ovih prijeratnih sindikata: Nezavisnih sindikata Jugoslavije, Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije, Saveza bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika, Grafičkog radničkog saveza Jugoslavije i Općeg radničkog saveza. Isto, str. 393.

¹³¹ Isto, str. 394.

¹³² Vidi popis lit. pod br. 265.

¹³³ Vidi popis lit. pod br. 263.

¹³⁴ Sve u: Tito, radnička klasa i sindikati, vidi popis lit. pod br. 265.

¹³⁵ Vidi popis lit. pod br. 269.

¹³⁶ Taj rad čini osnovu Petranovićevog poglavlja u knjizi »50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji«, o kojoj se govori na prethodnim stranicama. Vidi popis lit. pod br. 188.

¹³⁷ Vidi popis lit. pod br. 44.

¹³⁸ Vidi popis lit. pod br. 56.

organiziranih u Sindikatu radnika i namještenika grafičke industrije (SRINGIJ). Taj rad zauzima posebno mjesto u literaturi, jer je ostao do danas jedina obrada poslijeratnog perioda jednog od sindikata u Hrvatskoj, ali i Jugoslaviji. Istraživanje razvoja SRINGIJ-a autor temelji na objavljenim izvorima, sindikalnoj štampi, a najviše služeći se obradom njegova glasila *Grafički rad*. Specifičnost SRINGIJ-a u odnosu na ostale sindikate izražavala se čestim pojavama negativnosti u njegovom radu, što je potjecalo iz još uvijek jake tradicije predratne izdvojenosti grafičkih radnika koji su imali samostalnu sindikalnu organizaciju, na što autor neprestano ukazuje.

Milutin Baltić autor je knjige »Sindikat u samoupravnom udruživanju rada«¹³⁹ u kojoj je posebno interesantno poglavlje »Unapređenje metode rada, daljnja organizaciona izgradnja sindikata i neke razlike u stavovima o sindikatu danas«, koji se odnosi na razdoblje od 1963. do 1974. godine. Mada autor nije težio pisanju povijesnog prikaza, pa bi utoliko njegov rad mogao biti uvršten u neku drugu grupu,¹⁴⁰ ipak je, zbog toga što se u njemu daje slika u literaturi neobrađenog problema i perioda djelovanja Saveza sindikata Hrvatske, prikazan na ovom mjestu. Baltić analizira reorganizaciju sindikata iz 1963. godine, polazeći od tvrdnje da je organizacija od šest posebnih sindikata neodrživa. Uzrok provedenoj reorganizaciji vidi u zanemarivanju činjenice da je prijelazni period u razvoju socijalizma zasnovan na klasnom karakteru društva punog proturječnosti i u pogrešnom shvaćanju da je jačanje samoupravljanja stvar automatizma reguliranog državnim mjerama. Trebalo bi da sindikat na osnovi takve pogrešne koncepcije u pregovorima s državom rješava pitanje uvjeta privređivanja i time omogući svim granama i grupacijama da ostvaruju princip »za isti rad isti dohodak«, dok bi se osnovne organizacije anagažirale na razvoju samoupravljanja posredstvom radnih jedinica. Baltić konstatira da su tako osnovne organizacije sindikata, izjednačene s ostalim oblicima samoupravljanja, dovele u pitanje granske sindikate i njihovu ulogu povezivanja osnovnih organizacija, što se tada pokazalo suvišnim, pa su ukinuti. Inzistirajući na odgovornosti države u izjednačavanju uvjeta privređivanja, sindikat je omogućio da viškom rada ovlada država, ali sve više i banke, te trgovina, dok su radne organizacije potiskivane u stranu. Umjesto proklamirane borbe za jačanje i razvoj samoupravljanja, sindikat, čija je djelatnost poprimala sve više forumski karakter zbog udaljavanja od konkretnih problema radničke klase, iscrpljivao se u pritiscima i sukobima s državnom upravom. Zato, tvrdi Baltić, sindikatu postaju sve potrebni kadrovi koji se bave općim pitanjima, za što radnici nisu imali dovoljno naobrazbe ni interesa, pa novi ljudi dolaze sve više iz stručnog aparata radnih organizacija i državnih organa. Na kraju poglavlja autor konstatira da su posljedice takvog stanja onemogućivale sindikatu da riješi nagomilane teškoće zbog

¹³⁹ Vidi popis lit. pod br. 3.

¹⁴⁰ Naslovi su poglavlja: 1) Sindikat u borbi za ostvarivanje vodeće uloge radničke klase u Jugoslaviji (7—14); 2) Samoupravno udruživanje i sindikat (15—47); 3) Unapređenje metoda rada, daljnja organizaciona izgradnja sindikata i neke razlike u stavovima o sindikatu danas (49—93); 4) Sindikat i nacionalno pitanje (95—106); 5) Idejno osposobljavanje (107—111).

kojih je dolazilo do izbijanja nezadovoljstva među radnicima, pa i do štrajkova.

U dosad malobrojnim historijskim prikazima socijalističke Jugoslavije, koje su napisali dvojica autora Dušan Bilandžić (*»Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1963«*,¹⁴¹ *»Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973«*,¹⁴² *»Samoupravljanje 1950—1974«*¹⁴³ i *»Historija SFRJ — glavni procesi«*¹⁴⁴) i Branka Petranovića (*»Istorija socijalističke Jugoslavije«*¹⁴⁵ i *»Istorija Jugoslavije 1918—1978«*¹⁴⁶) sindikatu nije posvećeno posebno mjesto i autori ga spominju jedino na onim mjestima gdje obrađuju razdoblja poslijeratnog razvitka u kojima se sindikat nametnuo sa svojim angažmanom i inicijativama kao nezaobilazna subjektivna snaga socijalističkog samoupravnog društva, bez čijeg se poznavanja ne bi mogli shvatiti određeni događaji i procesi.

Na osnovi sličnih kriterija sindikat se spominje i u knjizi *»Hronika o radničkom samoupravljanju — fabrike radnicima«*.¹⁴⁷

U itsraživanju povijesti veliko značenje imaju djela memoarskog karaktera.¹⁴⁸ Iako pripadaju izvorima, ipak su zbog malobrojnosti i veće preglednosti uvršteni u ovu grupu radova. Na žalost, do sada su izašle samo dvije knjige sjećanja na rad u SSJ i jedna knjiga razgovora u kojoj su intervjuirana i dva sindikalna rukovodioca.¹⁴⁹ Posebno je vrijedna knjiga *»Revolucija koja teče«* Svetozara Vukmanovića Tempa, državnog i partijskog rukovodioca i dugogodišnjeg predsjednika SSJ.¹⁵⁰ Oni dijelovi memoara koji se odnose na rad u sindikatu obuhvaćaju period od 1958. do 1967. godine, dakle cijelo razdoblje provedeno u SSJ na najvišem mjestu.

Vukmanović u uvodu objašnjava da se pri pisanju knjige koristio dokumentima, stenogramima i svojim bilješkama, ali ih ne navodi u napomenama ispod teksta, što bi bilo korisno za istraživače.

Dolazak S. Vukmanovića Tempa u SSJ povezan je neposredno s prvim štrajkom u SFRJ, kada je J. Broz Tito odlučio da se provedu promjene

¹⁴¹ Vidi popis lit. pod br. 10.

¹⁴² Vidi popis lit. pod br. 13.

¹⁴³ Vidi popis lit. pod br. 14.

¹⁴⁴ Vidi popis lit. pod br. 12.

¹⁴⁵ Vidi popis lit. pod br. 137.

¹⁴⁶ Vidi popis lit. pod br. 186.

¹⁴⁷ Vidi popis lit. pod br. 131.

¹⁴⁸ Radovi te vrste dragocjen su izvor, jer često donose do svog objavljivanja nigdje zabilježene podatke, nerijetko poznate samo piscu memoara, a ujedno osobnim gledanjem obogaćuju stare spoznaje i upotpunjuju istražene činjenice. Memoari su nezaobilazni za historiografe, iako najčešće sadrže veliku dozu pristranosti i neobjektivnosti, pa se istraživač mora prema njima odnositi krajnje obazrivo, što ne znači da su te obazrivosti oslobođena druga djela, koja po svom karakteru i definiciji ne teže sagledavanju prošlosti iz aspekta osobnog proživljavanja minolog vremena.

¹⁴⁹ S. Vukmanović Tempo i J. Cazi u: *D. Stuparić, Revolucionari i bez funkcija*. Vidi popis lit. pod br. 246.

¹⁵⁰ Vidi popis lit. pod br. 293.

u svim sindikalnim rukovodstvima¹⁵¹ težeci k povećanju uloge sindikata, a posebno njegova najvišeg organa u jačanju sistema socijalističkih samoupravnih odnosa. Na sastanku užeg rukovodstva Tito je, kako navodi Vukmanović, rekao da »od Centralnog vijeća treba napraviti drugi Centralni komitet koji bi se bavio pitanjima samoupravljanja«. ¹⁵² Prilično prostora autor posvećuje aktivnosti sindikata i svom osobnom angažmanu na jačanju samoupravljanja, posebno razradi novog sistema raspodjele, borbi za ekonomske jedinice, održavanju IV i V kongresa, borbi za samostalne stavove sindikalne organizacije i sukobima s pojedinim rukovodećim ljudima Organizacijsko-političkog sekretarijata CK, Saveznog izvršnog vijeća pa i samog SSJ, te međunarodnoj aktivnosti sindikata. Tone Fajfar u memoarima »Odločitev — Spomini in partizanski dnevnik« spominje, iako prilično oskudno, svoju djelatnost u 1945. godini, kada se stvarala sindikalna organizacija u kojoj je zauzeo mjesto sekretara Glavnog odbora JSRNJ.¹⁵³

Kao izvor nekih osnovnih podataka iz djelovanja SSJ mogu poslužiti »Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919—1979«¹⁵⁴ i »Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968«.¹⁵⁵

b) Radovi o mjestu i ulozi sindikata

U tu su grupu ušli radovi u kojima autori teže sagledavanju položaja sindikata, problematiziranju njegove uloge i metode djelovanja u samoupravnom sistemu, određivanju njegova odnosa prema izgradnji samoupravljanja i analizi pretpostavki jačanja sindikata, često polazeći od usporedbi s mjestom sindikata u zemljama s kapitalističkim i socijalističko-etatičkim društveno-ekonomskim uređenjem.

Pojedini radovi sadrže i ocjene dotadašnje aktivnosti SSJ, koje se kreću od potpuno afirmativnih do manje-više negativnih, ili čak odbacuju svaki smisao postojanja sindikata u nas. Najveći doprinos u toj grupi dali su politolozi, mada se kao autori javljaju i sindikalni funkcionari i aktivisti, koji nastoje i teorijskim uobličavanjem iskustava svakodnevnih prakse odgovoriti na dileme na koje nailaze u svom radu.

Vukašin Pavlović jedan je od malobrojnih autora kojem je sindikalna problematika u centru znanstvenog interesa, što je rezultiralo mnogobrojnim radovima. U knjizi »Sindikat i politički sistem« autor analizira mjesto i ulogu SSJ u jugoslavenskom političkom sistemu.¹⁵⁶ Polazeći od

¹⁵¹ Prvi štrajk je izbio 13. II 1958. godine u Trbovlju i Hrasniku i trajao je do 15. II. Sudjelovalo je 4000 rudara.

¹⁵² Isto, str. 119.

¹⁵³ Vidi popis lit. pod br. 76.

¹⁵⁴ Ovdje treba upozoriti na neke propuste u knjizi kao što su, npr., nenavodenje datuma održavanja Zemaljske sindikalne konferencije radnika i namještenika za Hrvatsku (11. IV 1945. godine u Splitu) i III kongresa SSJ za Hrvatsku (17—19. VI 1954. godine). Vidi popis lit. pod br. 88.

¹⁵⁵ Vidi popis lit. pod br. 156.

¹⁵⁶ Vidi popis lit. pod br. 170.

pojednostavnjenih modela sindikata, karakterističnih za tri različita tipa produkcionih odnosa, autor ocjenjuje da jugoslavenski sindikat sve više poprima elemente samoupravnog modela, s upozorenjem da se još nije potpuno oslobodio transmisivnog, a nalazi se u situaciji u kojoj postoji mogućnost jačanja i revandikativnih elemenata.¹⁵⁷ Razrađujući pitanje čije bi interese trebalo da zastupa sindikat, autor zaključuje da je sindikat organizacija radničke klase, što ne znači da su time druge društvene grupe (radni ljudi) isključene. Naime, sindikat, tvrdi Pavlović, zastupa njem neposrednih interesa radničke klase u historijskoj perspektivi zastupa i dugoročne interese cijelog društva svojom integrativnom socijalnom funkcijom. Pavlović se suprotstavlja mišljenju o suvišnosti sindikata u samoupravnom sistemu. Smatra da nosioci takvih teorija izjednačavaju samoupravljanje i neposrednu demokraciju. Nije riječ samo, upozorava autor, o nemogućnosti s tehničke strane gledišta da svi članovi zajednice istodobno i podjednako sudjeluju u vlasti, već su zbog objektivno prisutnih različitih interesa i sposobnosti koji se ne mogu izraziti samo neposrednim društvenim vezama između revolucionarne prakse radničke klase i globalnog društva, nužni i posredni oblici društvenih veza. Jedan od njih je i sindikat koji, zajedno s ostalim organizacijama radničke klase, izražava sve bogatstvo interesa radničke klase.

Ustavom iz 1974. godine sindikat je, jače integriran u samoupravni i politički sistem, dobio mogućnost efikasnijeg djelovanja i utjecaja na društvene organe. S druge strane preuzimanjem veće odgovornosti, upozorava Pavlović, povećala se opasnost sužavanja prostora za slobodno i nezavisno djelovanje sindikata, mada njegov društveni položaj ne ovisi toliko o načinu institucionalizacije, već o njegovom ostvarenom angažmanu. Sindikat ne smije ostati po strani, izvan samoupravnog procesa, on mora ući »u igru makar i po cenu prihvaćanja određenih pravila. Ali sindikat nikad ne treba da se odrekne svog prava da dovede u pitanja i sama pravila.«¹⁵⁸ Govoreći o novoj ustavnoj poziciji sindikata, Pavlović analizira pet njegovih funkcija: samoupravnu, političku, ekonomsku, zaštitnu i socijalnu. U posebnim poglavljima obradio je i odnose između sindikata i SK, sindikata i društvene moći, te sindikata i radnika. U poglavlju o sindikatu i obustavi rada Pavlović konstatira da sindikat

¹⁵⁷ »Produkcionim odnosima u kojima dominantnu ulogu ima tržište, odnosno u kojima je osnovni faktor društvene organizacije i način povezivanja radova zakon vrednosti, a društvene grupacije koje raspolažu kapitalom odlučuju o raspolaganju viškom vrednosti — po pravilu odgovara revandikativni tip sindikalne organizacije. Zaštita odgovarajuće cene radne snage odnosno najamnine, je osnovna funkcija ovog sindikata. Produkcionim odnosima koje karakterišu etatički elementi, i u kojima je osnovni subjekt udruživanja radova država (sa svojim planom i drugim administrativnim merama), koja takođe suvereno odlučuje i o raspolaganju viškom vrednosti — najčešće odgovara transmisivni sindikat. Osnovne karakteristike ovog tipa sindikalnog organizovanja je predominacija opštih i zapostavljanje konkretnih interesa radnika, uz dokraja podređen i nesamostalan odnos sindikata prema partiji i državi. Samoupravnim produkcionim odnosima, u kojima se radovi povezuju u društvenu celinu samoupravnim dogovorima asocijacija neposrednih proizvođača, koji su istovremeno i osnovni subjekti odlučivanja o ukupnom proizvodu i svim njegovim elementima — odgovara radničko-samoupravni tip sindikalnog organizovanja. Osnovna funkcija ovog sindikata je jačanje samoupravnog položaja radničke klase.« Isto, str. 66.

¹⁵⁸ Isto, str. 76.

nije iskoristio dosad nijednu obustavu da pokrene pitanja promjena odnosa unutar kolektiva u korist radnika i njihovog samoupravnog položaja.

Na kraju knjige nalazi se popis literature o sindikatu kojom se autor služio.

Istom temom Pavlović se bavi u člancima »Sindikat i društvena reprodukcija«,¹⁵⁹ »Sindikat i Savez komunista u političkom sistemu samoupravnog društva«,¹⁶⁰ i u knjigama »Sindikat i samoupravljanje«,¹⁶¹ »Sindikat u političkom sistemu samoupravnog društva«,¹⁶² »Ustavna funkcija sindikata«,¹⁶³ i »Razvoj sindikalnog pokreta u svetu i našoj zemlji«,¹⁶⁴

I Jovan Đorđević često se dotiče sindikalne problematike u svojim mnogobrojnim knjigama (»O samoupravnom i odgovornom društvu«,¹⁶⁵ »Elementi političke teorije i društveno-politički sistem samoupravnog društva«,¹⁶⁶ »Politički sistem«,¹⁶⁷ »Samoupravljanje i politički sistem«,¹⁶⁸) i člancima (»Sindikat autentična organizacija radničke klase«,¹⁶⁹ »Načelni stavovi i pitanja o sindikatu«,¹⁷⁰).

U knjizi »O samoupravnom i odgovornom društvu« autor, uz ostalo,¹⁷¹ analizira ideje o suvišnosti sindikata u samoupravnom sistemu. Đorđević smatra da su takve teorije nastale na osnovi pogrešnih pretpostavki da se samoupravljanje automatski konstituira, a da se njegovo funkcioniranje bazira na slobodnom pokretu radničke klase. Nosioci takvih ideja zaboravljaju da je to cilj a ne sredstvo socijalizma i zato sindikat djeluje kao osnovni društveno-politički organ i instrument radničke klase u svakom pogledu. Da bi se mogla ocijeniti prava uloga sindikata u našem društvu, prema mišljenju autora, treba posvetiti pozornost naročito njegovoj angažiranosti u oblasti raspodjele dohotka u poduzeću i raspodjele osobnih dohodaka.

Đorđević ukazuje na često balansiranje sindikata između dviju krajnosti. S jedne strane podržava potrošačko shvaćanje socijalizma, a s druge se

¹⁵⁹ Vidi popis lit. pod br. 168.

¹⁶⁰ Vidi popis lit. pod br. 173. Taj članak je zapravo odlomak iz knjige Sindikat i politički sistem.

¹⁶¹ Vidi popis lit. pod br. 171.

¹⁶² Vidi popis lit. pod br. 174.

¹⁶³ Vidi popis lit. pod br. 176.

¹⁶⁴ Vidi popis lit. pod br. 167.

¹⁶⁵ Vidi popis lit. pod br. 71.

¹⁶⁶ Vidi popis lit. pod br. 69.

¹⁶⁷ Vidi popis lit. pod br. 72.

¹⁶⁸ Vidi popis lit. pod br. 73.

¹⁶⁹ Vidi popis lit. pod br. 74.

¹⁷⁰ Vidi popis lit. pod br. 70.

¹⁷¹ Dio o sindikatu ima ova poglavlja: 1) Nastanak i razvoj sindikalizma; 2) Teorijska misao o sindikatu; 3) Priroda, položaj i funkcija sindikata; 4) Sindikati i partija; 5) Sindikat i samoupravljanje; 6) Ostale funkcije sindikata; 7) Promene u društvenoj strukturi i sindikat; 8) Sindikat, kolektivni ugovori, štrajk i arbitraža; 9) Sindikat i društveno-politički život; 10) Struktura sindikata.

često angažira u podređivanju standarda radničke klase »općim interesima«.

U članku »Načelni stavovi i pitanja o sindikatu« Đorđević pokušava uobličiti skicu za modernu i efikasnu koncepciju sindikata u uvjetima samoupravnog sistema.

Ulogom sindikata u svojim se radovima bavi i Mitar Miljanović. U knjizi »Čemu sindikati«¹⁷² upozorava da oni moraju prema državi imati kritički odnos, jer »država ima sopstvenu logiku razvoja koja u našim uslovima ne može koincidirati s logikom klasne proleterske borbe«.¹⁷³ Analizirajući ulogu sindikata u primjeni principa raspodjele prema rezultatima rada, autor zastupa mišljenje da je dosljednost provođenja toga principa odrednica njegove uspješnosti u nas. U poglavlju u kojem je pažnju posvetio zaštitnoj ulozi sindikata, ističe da se od nje ne može odvajati revandikativna funkcija sve dok radnička klasa ne bude odlučivala i o jednostavnoj i o proširenoj reprodukciji. Ona nije usmjerena protiv pojedinih dijelova radničke klase, već protiv birokracije, koja manipulira radnicima i podržavanjem razlika u položaju privrednih grana podstiče antagonizme unutar nje.

Miljanović je posebno poglavlje posvetio organizacijskom pitanju u sindikatu, jer to nije samo tehničko već i jedno od najvažnijih duhovnih pitanja revolucije. Autor se zalaže za stvaranje posebnih sindikata umjesto jedinstvenog pa iako bi na čelu stajalo najviše zajedničko tijelo, sindikati bi bili u autonomnom položaju prema niemu. Tako bi mogli doći do izražaja različiti interesi unutar društva, kao i unutar radničke klase, a u takvoj organiziranosti vidi šanse za njihovo prevladavanje.

Zoran Vidaković u radu »Sindikat i radnička klasa u kritičnom razdoblju jugoslavenskog socijalizma«¹⁷⁴ polazi od svojih teza, koje je zastupao u Beogradu na Prvom naučnom skupu o sindikatu,¹⁷⁵ i s vremenske distance provjerava njihovu ispravnost i aktualnost: 1) smatra da sindikat ne može biti organizacija »radnog naroda«, što je klasno nedefiniran termin, već samo radničke klase; 2) sindikat ne bi smio zastupati mnogobrojne interese već isključivo interese radništva, dok bi se ostale društvene grupe morale njima prilagođavati; 3) samoupravljanje se još uvijek isprepliće s proizvodnjom zasnovanom na najamnom radu i stoga treba sindikat podržati sve historijski poznate oblike borbe radničke klase; 4) radnička klasa mora podrediti ekonomiju svojim potrebama; 5) sindikat može ostvariti svoju ulogu u samoupravnom socijalizmu jedino emancipacijom od svih struktura političke vlasti i ekonomske moći neposrednom radničkom demokracijom, u kojoj je sindikat njezin najširi društveni okvir; 6) Savez komunista bi izgubio klasnu osnovu ukoliko se u sindikatu ne bi razvio najširi društveni okvir neposredne demokracije.

¹⁷² Vidi popis lit. pod br. 145.

¹⁷³ Isto, str. 20.

¹⁷⁴ Vidi popis lit. pod br. 281.

¹⁷⁵ Njegov i ostali referati tiskani su u zborniku O daljoj izgradnji sindikata, Beograd 1968. U zagrebačkim knjižnicama toga rada nema, vjerojatno su materijali samo šapirografirani.

Prema Vidakovićevom mišljenju, izloženom u radu »Sindikat i komunistička avangarda«,¹⁷⁶ ograničenjem samostalnosti sindikata komunistička bi organizacija, zapravo, ograničila svoju autonomiju i moć revolucionarne akcije i popunjavajući se sa strane, mimo radničke klase, po kriterijima koji ne moraju odgovarati njenim interesima, podlegla bi utjecaju neradničkih slojeva i grupa.

Stavove slične pojedinim Vidakovićevim tezama zastupa i Stipe Suvar. U radu »Sindikat, radnička klasa i radni čovjek«¹⁷⁷ autor daje ocjenu sindikalne organizacije i smatra da je velikim dijelom birokratizirana i da zastupa apstraktne interese cjeline društva. Suvar ističe da su u jugoslavenskom klasno raslojenom društvu, u kojem osim radničke klase egzistira sloj stanovništva definiran kao radni ljudi, posljednji u pravilu privilegirani. Sindikat »ne može biti borbena revolucionarna oruđe radničke klase ako ne proglasi prioritet i hegemoniju njenih neposrednih a ne samo historijskih interesa nasuprot klasno privilegiranim interesima ostalih društvenih slojeva, koji inače spadaju u sveobuhvatnu kategoriju radnih ljudi«.¹⁷⁸ Svoju socijalnu osnovu, smatra Suvar, sindikat mora pronaći među socijalno najugroženijima, onima kojima je najpotrebnija zaštita životnih i radnih interesa.

Unutar SSJ sindikati bi morali razviti konkurenciju, pa čak i borbu u zastupanju konkretnih interesa svoga članstva, ali na zajedničkoj programskoj osnovi s ciljem izgradnje besklasnog društva. Na kraju rada, Suvar naglašava da će u sindikatu prevladavati birokratska komponenta nad radničkom sve dok radnička klasa ne ovlada ne samo proširenom reprodukcijom, akumulacijom i društvenim fondovima, već i posrednim političkim organizmima, predstavničkom vlašću i područjima neposredne demokracije.

Rudi Supek, baveći se pitanjima radničkog samoupravljanja i radničke kontrole u socijalizmu, u radu »Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje«¹⁷⁹ uzgred spominje i sindikat. Prema njegovu mišljenju sindikati, unatoč tome što je naše društvo napustilo etatistički model izgradnje zemlje, imaju i danas istu ulogu discipliniranja i prosvjeđivanja radničke klase.

U radu »SKJ i političke organizacije«¹⁸⁰ Žarko Vidović posvetio je pažnju pitanju mjesta sindikata u samoupravnom socijalizmu. Konstatirajući da se sve funkcije sindikata koje ga čine potrebnim obavljaju djelatnošću drugih institucija,¹⁸¹ autor zaključuje svoj kratki osvrt na sindikalnu problematiku ocjenom da je »sindikat nepotreban ili je samoupravna institucija iluzorna«,¹⁸² ako sve institucije u samoupravnom društvu potpuno funkcioniraju.

¹⁷⁶ Vidi popis lit. pod br. 280.

¹⁷⁷ Vidi popis lit. pod br. 260.

¹⁷⁸ Isto, str. 270.

¹⁷⁹ Vidi popis lit. pod br. 248.

¹⁸⁰ Vidi popis lit. pod br. 120.

¹⁸¹ 1) Načinom proizvodnje bave se naučni instituti i stručna rukovodstva poduzeća; 2) kvalifikacijom i obrazovanjem — škole; 3) raspodjelom i upotrebom dohotka — samoupravni organi; 4) socijalnim i mirovinskim osiguranjem — institucije socijalnog osiguranja. Isto, str. 298.

¹⁸² Isto, str. 298.

Franjo Kožul je u radu »Sindikat u procesu vršenja integracije u oblasti privrede«,¹⁸³ između ostalog, posvetio dio mjesta i sažetom prikazu teza koje osporavaju smisao postojanja sindikata u nas.

U jednom od opsežnijih radova o sindikatu »Sindikalna organizacija u uslovima samoupravljanja«¹⁸⁴ autor Stipe Tonković zastupa mišljenje da je svaka diskusija o suvišnosti sindikata isprazna, jer u procesu deetatizacije država gubi integrativnu moć, koju asocijacije proizvođača zbog nerazvijenosti samoupravljanja još ne mogu potpuno preuzeti, pa se pojačava važnost društveno-političkih organizacija, posebno sindikata, koji tu moć čini efikasnijom i racionalnijom. Pišući o zadacima sindikata, Tonković zaključuje da je njegova osnovna funkcija pomoć radnicima u izgradnji samoupravnog društva, a sve ostale proizlaze iz nje, iako to ne znači da sindikat tako zapostavlja konkretne probleme radničke klase.

U članku »Sindikat u procesu samoupravnog društva«¹⁸⁵ Nedo Bjelica ukazuje na promjene u društvenom značaju sindikata s obzirom na karakter produkcijskih odnosa. U etatičkom periodu glavni je zadatak bila borba za poboljšanje uvjeta rada i mobilizacija radničke klase za ispunjenje planova, dok sindikat u samoupravnom društvu opravdava svoje djelovanje otkrivanjem izvora, determinizama i proturječnosti koje vode obnavljanju struktura ranijih sistema.

Vladimir Goati u knjizi »Radnička klasa, Savez komunista i sindikat«,¹⁸⁶ čija je namjera prije svega edukativne prirode, između ostalog upozorava i na neke slabosti u radu sindikata. Podsjeća na princip dobrovoljnosti pri uklanjanju u SSJ i smatra da bi ga trebalo dosljednije poštivati, jer bi tako »indeks uključenosti radničke klase u sindikat bio značajan indikator uspjeha sindikata u ostvarivanju njegove uloge«.¹⁸⁷

Sindikalnoj problematici je nekoliko radova posvetio i Josip Cazi, sindikalni rukovodilac i dugogodišnji predsjednik RV SSH (1956—1963), dajući najviše mjesta odnosu SKJ—SSJ na osnovi prikaza stavova sa kongresa KP/SK (»Komunistička partija Jugoslavije i sindikati«,¹⁸⁸ »Komunistička partija Jugoslavije i njen odnos prema sindikatima«,¹⁸⁹ »Klasični marksizma o sindikatima«¹⁹⁰).

Istim se pitanjem bave i Bogdan Kavčič,¹⁹¹ Radoš Smiljković,¹⁹² Šefko Mededović,¹⁹³ Zoran Malenica¹⁹⁴ i Živko Marković.¹⁹⁵ Autori su jedin-

¹⁸³ Vidi popis lit. pod br. 230.

¹⁸⁴ Vidi popis lit. pod br. 219.

¹⁸⁵ Vidi popis lit. pod br. 16.

¹⁸⁶ Vidi popis lit. pod br. 82.

¹⁸⁷ Isto, str. 53.

¹⁸⁸ Vidi popis lit. pod br. 42.

¹⁸⁹ Vidi popis lit. pod br. 41.

¹⁹⁰ Vidi popis lit. pod br. 38.

¹⁹¹ Vidi popis lit. pod br. 112.

¹⁹² Vidi popis lit. pod br. 238.

¹⁹³ Vidi popis lit. pod br. 293.

¹⁹⁴ Vidi popis lit. pod br. 126.

¹⁹⁵ Vidi popis lit. pod br. 132, 134.

stveni u ocjeni da je neodrživa teza o podjeli djelokruga rada između dviju organizacija radničke klase. Obje se nužno bave zadovoljavanjem svih interesa radničke klase, ne ograničavajući svoje djelovanje samo na borbu za ostvarenje neposrednih i specifičnih interesa, što bi se trebalo odnositi na sindikat, ili zajedničkih i dugoročnih interesa, što je po nekim mišljenjima zadatak SKJ. Ulogu sindikata nakon prihvatanja Ustava iz 1974. i Zakona o udruženom radu sažeto je analizirao Najdan Pašić u radu »Savez komunista i druge društveno-političke organizacije«. ¹⁹⁶ Na početku rada ističe da sindikat svoje funkcije »ostvaruje na 3 osnovna plana: 1) unutar organizacija udruženog rada, 2) u sferi samoupravnog organizovanja privrede i drugih društvenih delatnosti regulisanja društvenih odnosa putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, 3) u odnosima sa centrima samoupravnog i državnog političkog odlučivanja«. ¹⁹⁷ Slično obrađuje sindikat i u knjižici »Društveno-političke organizacije u samoupravnom preobražaju društva«. ¹⁹⁸ Osnovne oblasti djelovanja sindikata koje proizlaze iz Ustava i ZUR-a razmatra i Milorad Radević u djelima »Društveno-političke organizacije — osnovni faktor svesnog usmeravanja društvenog razvoja« ¹⁹⁹ i »Sindikat u samoupravnom društvu«. ²⁰⁰

Unutar te skupine ukazujemo na veći broj radova, uglavnom knjižica s malim brojem stranica, koji su publicirani u okviru djelovanja samoupravnih i sindikalnih škola i biblioteka, čije je aktiviranje inicirano većim dijelom na sredini sedamdesetih godina nakon usvajanja Ustava i ZUR-a. ²⁰¹ Radovi te vrste objavljeni su s težnjom da se oživotvori jedna od funkcija sindikata, a to je ideološko-politički rad, koji je bio u dužem vremenskom periodu zapostavljen. Autorski doprinos u tim djelima ne prelazi u većini slučajeva karakter njihove namjene, stoga oni ostaju na obrazovno-odgojnoj i informativnoj razini, bez pokušaja problematiziranja određenog pitanja, krećući se u okvirima odredbi Ustava i ZUR-a o sindikatu, čije je objašnjenje i njihov glavni cilj.

Mnogobrojnošću, ali s obzirom na konstataciju u uvodu, u relacijama literature koja se bavi sindikalnom tematikom, ističu se radovi čiji autori se bave uzgred SSJ, prikazujući ulogu i namjenu svih društveno-političkih organizacija u SFRJ, pa je bilo neophodno ukazati i na najširu organizaciju radničke klase. ²⁰² Namjera je tih radova obvezala autore da bar najsazetije obrade sindikat i daju čitaocu najosnovnije informacije o mjestu SSJ u našem društvu i osnovnim zadacima koji proizlaze iz ustava i statuta same organizacije.

Nešto opsežniji radovi s istom namjenom i sličnom obradom, a koji se razlikuju od prije navedenih po tome što daju prikaz samo SSJ i što

¹⁹⁶ Vidi popis lit. pod br. 67.

¹⁹⁷ Isto, str. 562.

¹⁹⁸ Vidi popis lit. pod br. 160.

¹⁹⁹ Vidi popis lit. pod br. 240.

²⁰⁰ Vidi popis lit. pod br. 202. Štampano i u knjizi Marksizam i samoupravno socijalističko društvo (Vidi popis lit. pod br. 136).

²⁰¹ Vidi popis lit. pod br. 5, 59, 65, 68, 83, 86, 87, 90, 91, 96, 100, 101, 116.

²⁰² Vidi popis lit. pod br. 1, 11, 21, 129, 130, 131, 195, 211, 212, 243, 253, 281, 289.

njegove organizacijske principe i sastav, te u glavnim crtama njegovu ulogu i mjesto u našem društvu razrađuju temeljitije, djela su Miše Pavičevića,²⁰³ Slavka Grčara²⁰⁴ i Romana Albrehta.²⁰⁵

c) Ostali radovi

Nekoliko radova tretira najrazličitija pitanja vezana uz djelatnost sindikata ili ukazuje na njegov angažman u njihovom rješavanju. Socijalnim nejednakostima, politikom cijena, društvenom samozaštitom, međunarodnim vezama, javnim mnijenjem, kulturom i odnosom sindikata prema toj problematici bave se Vukašin Pavlović,²⁰⁶ Nedjeljko Fistović,²⁰⁷ Ratko Pešić,²⁰⁸ Olga Kezomara,²⁰⁹ Olga Biljanović²¹⁰ i Mišo Pavičević.²¹¹ Odnosu sindikata prema štrajku ili obustavi rada²¹² gdje već sami nazivi te proturječne pojave u samoupravnom socijalističkom sistemu izražavaju raznolikost pristupa u literaturi, što je, čini se, posljedica različitih polazišta u razmatranju toga problema, koja se kreću od ukazivanja na normativne i programske koncepcije našeg društva do analize ostvarenog, posvećen je nešto veći interes. Očituju se dva antagonistička stava: jedan apriori odbacuje primjerenost štrajka kao metode borbe u uvjetima samoupravljanja, dok drugi vidi u štrajku krajnji izlaz u otklanjanju konflikata, u situacijama kada su iskorištene ostale mogućnosti usaglašavanja suprotstavljenih interesa. Shodno takvim tezama raspravlja se i o ulozi sindikata.

Ivan Božičević u radu »Nužnost ili izlišnost štrajka kao metoda i sredstva sindikalne aktivnosti u našoj stvarnosti«²¹³ izražava mišljenje da je štrajk nespojiv sa samoupravnim društvom te da je društveno i historijski prevladan. Istu temu problematizira i Omer Ibrahimagić u »Sindikati i konflikti u radnoj organizaciji«²¹⁴ i članku »Sindikat u konfliktnim situacijama«.²¹⁵ Štrajkom se bavi i veći broj radova prikazanih u prethodnoj grupi »Mjesto i uloga sindikata«, mada to pitanje nije u centru pažnje njihovih autora.

²⁰³ Vidi popis lit. pod br. 165.

²⁰⁴ Vidi popis lit. pod br. 84.

²⁰⁵ Vidi popis lit. pod br. 155.

²⁰⁶ Vidi popis lit. pod br. 175.

²⁰⁷ Vidi popis lit. pod br. 77.

²⁰⁸ Vidi popis lit. pod br. 183.

²⁰⁹ Vidi popis lit. pod br. 231.

²¹⁰ Vidi popis lit. pod br. 15.

²¹¹ Vidi popis lit. pod br. 162.

²¹² »Ni poslije 3000 štrajkova u ovoj zemlji izraz 'štrajk' nije ušao u zakon, nisu ga počeli nazivati štrajkom umjesto eufemističkim izrazom 'obustava rada', štrajk kao izraz ima pravo na život i zbog jezične jasnosti. Pod tim izrazom podrazumijeva se samo prekid izazvan ljudskim činocem dok s obustavama rada to nije slučaj.« M. Mišljanović, Cemu sindikati?, str. 35, vidi popis lit. pod br. 145.

²¹³ Vidi popis lit. pod br. 23.

²¹⁴ Vidi popis lit. pod br. 231.

²¹⁵ Vidi popis lit. pod br. 230.

O odnosima unutar sindikata piše Milena Gavrilov,²¹⁶ dok članak Ivana Gregurinčiča »U povodu jedne ostavke«²¹⁷ predstavlja zanimljivo svjedočanstvo o sukobu unutar Vijeća SSJ u vrijeme VI kongresa SSJ.

d) Empirijska istraživanja

U tu grupu uvrstili smo radove koji se bave istraživanjem SSJ služeći se sociološkim metodama, najviše metodom ankete. Iako smo konstatirali da su sindikati u nas bili slab izazov za učenjake društvenih znanosti, zahvaljujući »Centru za raziskovanje javnoga mnjenja« Republičkog Saveza sindikata Slovenije, postoji niz publikacija koje su rezultat višegodišnjih sistematskih istraživanja na području Slovenije.²¹⁸ Unatoč tome što djelovanje »Centra« nije prelazilo republičke okvire, prezentirani rezultati ukazuju na veliku sličnost s onim manje-više nesistematskim istraživanjima u drugim republikama.

Djelatnost osnovnih organizacija sindikata predmet je interesa više autora. U radu »Sindikat u radnoj organizaciji«²¹⁹ Mira Krizmanić ispituje utjecaj osnovnih organizacija na više sindikalne organe, polazeći od hipoteze da je aktivnost viših sindikalnih organa veća od aktivnosti osnovnih organizacija, no za razliku od foruma koji se bave najčešće globalnom politikom, OOS veći dio svoje djelatnosti posvećuju svakodnevnim problemima.

Bogdan Kavčič u radu »Položaj sindikata v delovni organizaciji«²²⁰ na osnovi svojih ranijih istraživanja o kojima će kasnije biti riječi, zaključuje da je odredba statuta SSJ o osnovnoj organizaciji kao temeljnom području djelovanja sindikata tek djelomično ostvarena.

Na prethodnim se istraživanjima temelji i članak Nade Cazi »Efikasnost osnovne organizacije sindikata i učesće radnika u samoupravljanju«²²¹ Istim problemom bavili su se i Jovanka Damjanović,²²² Saša Micki²²³ i Vjekoslav Mikecin.²²⁴

Isključivo sindikalne aktivnosti u svojim su istraživanjima obuhvatili Matjaž Jančar,²²⁵ Milenko Roš i Hedvika Virant. U zajedničkom istraživanju dvaju posljednjih navedenih autora »Mnjenja udeležencev seminarja za

²¹⁶ Vidi popis lit. pod br. 79.

²¹⁷ Vidi popis lit. pod br. 85.

²¹⁸ Obuhvatili smo samo one radove koje posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, mada je, sudeći po njihovim rednim brojevima, vjerojatno da među brojnim publikacijama »Centra«, koji se bavi i drugom problematikom, postoji još poneka vezana za našu temu.

²¹⁹ Vidi popis lit. pod br. 123.

²²⁰ Vidi popis lit. pod br. 111.

²²¹ Vidi popis lit. pod br. 55.

²²² Vidi popis lit. pod br. 60.

²²³ Vidi popis lit. pod br. 139.

²²⁴ Vidi popis lit. pod br. 141.

²²⁵ Vidi popis lit. pod br. 94.

vodstva sindikalnih podružnic o delu sindikatov²²⁶ posebno su zanimljivi odgovori na pitanje kada je sindikat imao najveći ugled među svojim članovima. Prema mišljenju ispitanika to je bio period od 1948. do 1952. godine, koji su autori okarakterizirali kao vrijeme borbe za nezavisnost i samostalan put u socijalizam (32,6% anketiranih). Slijede godine od 1953. do 1957. ili vrijeme utvrđivanja samoupravljanja (25,1%), nakon toga razdoblje poslije uvođenja privredne reforme (10,2%), nakon njega vrijeme od 1958. do 1963. kao razdoblje novog privrednog sistema (6,1%) iza kojeg slijedi period nakon usvajanja ustava 1963. godine (1,4%). Prema mišljenju jedne grupe anketiranih (10,7%) ugled sindikata se s vremenom nije mijenjao. Iz odgovora se ne vidi što je s periodom od 1945. do 1948. godine.²²⁷

Pojedinim sindikatima bavili su se Silva Baumen,²²⁸ Bogdan Kavčič,²²⁹ Pavel Vindišar,²³⁰ a na područje jednog grada ograničava se rad »Ljubljanski delavci o sindikatu«.²³¹

Matjaž Jančar je istraživanje »Analize vsebine dela občinskih organov sindikata«²³² proveo na osnovi analize zapisnika, a Franček Kavčič bavio se odnosom članstva prema VIII kongresu SSS.²³³

Rad »Uloga sindikata u samoupravnom sistemu«²³⁴ dvaju autora Sergija Pegana i Mijata Damjanovića izvod je iz studije urađene 1968. godine na području Beograda. Istraživanje ukazuje na nezadovoljstvo članstva zbog slabog utjecaja SSJ na društvene tokove. Anketirani smatraju da sindikat nije uspio masovno angažirati radne ljude i da je izgubio svoj klasni karakter.

Najtemeljitiše istraživanje s obzirom na broj anketiranih i veličinu obuhvaćenog teritorija obavio je Bogdan Kavčič u jednoj od prvih publikacija spomenutog »Centra za javno mnjenje«, a to je rad »Ocne, umenja in stališča slovenskih delavcev o sindikatu«.²³⁵ Obradio je uzorak od 9724 radnika ili 2% zaposlenih u Sloveniji.

Jedan od ciljeva istraživanja bio je upoznavanje sadržaja rada sindikalnih podružnica, koje su uglavnom bile angažirane na socijalno-rekreativnim problemima. Uzrok je djelomičnom izvršavanju zadataka statutarnih odredbi, prema mišljenju autora, u prihvatljivosti takvog rada za sve zaposlene, jer je to djelatnost koja ne rada konflikte, ne zadire u interese nijedne formalne ili neformalne grupe, dok bi bavljenje pitanjima raspodjele dohotka, samoupravljanja i privređivanja izazvalo reakcije onih grupa čiji bi interesi bili ugroženi, a to znači za nosioce aktivnosti sindikata veliki rizik. Takvo stanje posljedica je nejedinstvenosti sindikal-

²²⁶ Vidi popis lit. pod br. 213.

²²⁷ Isto, usp. str. 7.

²²⁸ Vidi popis lit. pod br. 6.

²²⁹ Vidi popis lit. pod br. 108.

²³⁰ Vidi popis lit. pod br. 283.

²³¹ Vidi popis lit. pod br. 109.

²³² Vidi popis lit. pod br. 93.

²³³ Vidi popis lit. pod br. 113.

²³⁴ Vidi popis lit. pod br. 179.

²³⁵ Vidi popis lit. pod br. 110.

nih organizacija, nepovezanosti s višim forumima i prepuštenosti osnovnih organizacija samima sebi, što se odražava na njihovu djelokrugu rada uz izvjestan oportunitizam predsjednika izvršnih odbora.

Ispitujući odnos radnika prema odlukama sindikata, autor konstatira da su direktori mnogo više uspjeli realizirati svoje interese posredstvom sindikata od ostalih zaposlenih, a da su po mogućnosti utjecaja iza njih čak i predsjednici osnovnih organizacija. Međutim, upozorava autor, utjecaj direktora ne mora biti uvijek negativan.

Bogdan Kavčič je osim toga istražio i ove probleme: 1) razlozi koji onemogućuju veću ulogu sindikata; 2) aktivnost članstva; 3) informiranost članstva o radu sindikalnih foruma; 4) pitanje je li takav sindikat kakav jest potreban i je li uopće potreban u sistemu samoupravljanja. Uspoređivanjem listi sadržaja stvarnog rada osnovne organizacije sindikata, dakako, na osnovi odgovora anketiranih, s onom listom na kojoj su razvrstane želje i potrebe radnika, autor želi ukazati na neke podudarnosti ali i na mnoge razlike između željenog i stvarnog u radu sindikata. Najveću promjenu visine mjesta na listi doživjela je djelatnost zaštite radnika u radnim sporovima i rješavanje pritužbi, za što radnici pokazuju mnogo veći interes nego što je sindikat na tome angažiran. Kavčič svoj rad završava prijedlozima nekih promjena u djelatnosti sindikata, koji su proizašli iz rezultata istraživanja, a omogućili bi njegov efikasniji rad i veći utjecaj.

Radove koji se baziraju na empirijskim istraživanjima napisali su Stanko Grozdanić²³⁶ i Vukašin Pavlović.²³⁷

U knjizi Nece Jovanova »Radnički štrajkovi u SFRJ«²³⁸ Savez sindikata Jugoslavije je, s obzirom na njegovu funkciju zaštite članstva, dobio određeno mjesto na kojem se analiziraju stavovi i aktivnosti sindikata i samoupravnih organa u štrajkovima.

Jovanov, ocijenivši najčešću opravdanost štrajka u nas, smatra da je sindikat prečesto kritizirao samu metodu štrajka, a da je premalo radio na otklanjanju njegovih uzroka.²³⁹ Njegova angažiranost raste u skladu sa širenjem konfliktnih situacija i najjača je u periodu nakon štrajka. Autor posebnu pažnju posvećuje stavu Predsjedništva VSSJ prema štrajku koji

²³⁶ Vidi popis lit. pod br. 203.

²³⁷ Vidi popis lit. pod br. 169.

²³⁸ Vidi popis lit. pod br. 97.

²³⁹ »Sindikat je podržao zahteve radnika a i štrajk kao sredstvo za njihovo ostvarivanje u 11,3 odsto slučajeva, a organi samoupravljanja u 11,4 odsto obustava. U 44,5 odsto slučajeva sindikat je podržao zahteve radnika, ali je osudio štrajk kao metod za njihovo ostvarivanje, a organi samoupravljanja su to učinili u 45,8 odsto štrajkova. Ovakvom ponašanju sindikata i organa samoupravljanja prema štrajkovima umnogome je doprineo u to vreme lansiran stav 'da su radnici u pravu sa svojim zahtevima, ali da se ne može prihvatiti niti odobriti štrajk kao metod'. Sindikat nije podržao zahteve radnika a ni štrajk kao metod u 21,6 odsto, a organi samoupravljanja u 22,3 odsto štrajkova. Nikakav stav sindikat nije imao u 22,6 odsto, a organi samoupravljanja u 20,5 odsto slučajeva. Jednako protivrečan odnos sindikata i organa samoupravljanja prema štrajkovima koji su se dogodili može se objasniti, pre svega, protivrečnim karakterom samog štrajka, a i protivrečnim stavom formalne političke i državne strukture prema štrajku.« Isto, str. 180.

je formiran na sjednici od 26. VI 1970. i donosi ga u cijelosti u prilogu.²⁴⁰ Mišljenja sindikalnih funkcionara prikazao je u posebnom poglavlju. Jovanov je objavio i pregled socijalnog sastava najviših sindikalnih foruma, u kojem se očituje slaba zastupljenost radnika, što nije, smatra autor, bez utjecaja na njihovu efikasnost u zastupanju autentičnih klasnih interesa proizvodnih radnika.

Marjan Šetinc u radu »Družbena protislovlja in protestne ustavitve dela«²⁴¹ obrađuje ulogu sindikata u obustavama rada nakon stupanja na snagu Ustava iz 1973. godine koji u članu 47. predviđa da sporove u radnim organizacijama, ako se redovnim putem ne dođe do rješenja, preuzima sindikalna organizacija i rješava ih s drugim odgovarajućim organima. Prema mišljenju autora ostalo je nejasno o kojoj je vrsti konflikta riječ, na kojem stupnju se sindikat uključuje u njegovo rješavanje i kakve su posljedice za rukovodstvo sindikalne organizacije ako povjereni zadatak ne izvrši na zadovoljstvo za sukobljene strane.

ZAKLJUČAK

Ovaj pregled možemo zaključiti tvrdnjom, koja proizlazi iz uvida u izvore Saveza sindikata Hrvatske (Saveza sindikata Jugoslavije) i literature o njemu, da je sindikalna organizacija bila na marginama interesa društvenih nauka u nas, mada je njezino značenje najšire društveno-političke organizacije radničke klase pružalo osnovu očekivanju drukčijeg, svakako, pozitivnijeg zaključka. Unutar takve, brojnošću naslova možda i ne tako oskudne, ali kvantitetom sadržaja i kvalitetom dostignuća skromne literature, postoji svega nekoliko radova iz kojih se mogu crpiti saznanja o sindikatu, o njegovom organizacijskom razvoju, ulozi nakon osnivanja u prvim poslijeratnim godinama obnove porušene zemlje i njezine izgradnje na novim socijalističkim društvenim osnovama, te o doprinosu razvoju i jačanju samoupravljanja od njegova uvođenja do današnjih dana.

Izvori, publicirani i arhivski, mnogobrojni su. Objavljivanje građe zadovoljava barem u formalnom smislu, jer prati sve značajnije skupove sindikata i važnije odluke u kojima je sudjelovao, dok se pitanje kvalitete, zbog velikog broja ograničavajućih faktora specifičnih za rad na najnovijoj povijesti, ne može ni postaviti. Istraživanje sindikalnih novina i časopisa, te onih šireg značenja, može donekle popuniti prazninu zbog relativne nedostupnosti dokumenata. Njihov velik za pojedinca obeshrabrujući i teško savladiv broj upućuje na zaključak da je obrada arhivske građe moguća samo angažmanom većeg broja istraživača. Do sada takva istraživanja koja bi obuhvatila Savez sindikata Hrvatske u njegovoj vremenskoj i prostornoj cjelini nisu obavljena, pa se pisanje povijesti SSH bazirane na arhivskim materijalima nameće ne samo kao potreba, već, ako se želi učiniti korak naprijed u odnosu na sadašnje stanje u literaturi, kao

²⁴⁰ Isto, str. 200—202.

²⁴¹ Vidi popis lit. pod br. 251.

nužnost koja predstoji historičarima. Da bi se mogao Savez sindikata obraditi u cijelom poslijeratnom periodu, moralo bi se prići istraživanju njegovih vremenskih isječaka, ali i pojedinih organizacija od osnovne pa do Vijeća SSH. Takav bi rad, uz pojačana politološka istraživanja i veće uključivanje sociologije u sindikalnu problematiku, činio pretpostavku nastanka buduće sinteze povijesti Saveza sindikata Hrvatske.

POPIS KORISTENE LITERATURE*

1. ALEKSIC, Rade, Jedinstvo socijalističkih snaga u borbi za samoupravljanje, Beograd 1974 (45—46).
2. BALTIC, Milutin, Radna organizacija i sindikat u općenarodnoj obrani, Zagreb 1968.
3. BALTIC, Milutin, Sindikat u samoupravnom udruživanju rada, Zagreb 1974.
4. BALTIC, Milutin, Uloga i zadaci Saveza sindikata u provođenju privredne i društvene reforme (X skupština SSJ za Hrvatsku), Zagreb 1968.
5. BALTIC, Milutin, Zadaci sindikata u provođenju zakona o udruženom radu, Zagreb 1977.
6. BAUMAN, Silva, Delavci društvenih dejavnosti o sindikatu, Ljubljana 1967.
7. BELINIĆ, Marko, Aktuelni zadaci sindikata u borbi za socijalizam, Zagreb 1954.
8. BELINIĆ, Marko, Do naših dana, Zagreb 1966 (197—213).
9. BELINIĆ, Marko, Referat druga Marka Belinića (Drugi plenum Glavnog odbora Jedinствених sindikata Hrvatske), Zagreb 1947.
10. BILANDŽIĆ, Dušan, Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969, Zagreb 1969 (18, 96, 101—103, 109).
11. BILANDŽIĆ, Dušan, Društveno-političke organizacije u poduzeću i komuni, Beograd 1963 (9—16).
12. BILANDŽIĆ, Dušan, Historija SFRJ (glavni procesi), II izdanje, Zagreb 1979 (243—244, 252, 299, 300).
13. BILANDŽIĆ, Dušan, Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973, Beograd 1973 (29—112, 198—200, 208—211, 212, 229, 233, 244, 304, 310, 312, 313).
14. BILANDŽIĆ, Dušan—TONKOVIC, Stipe, Samoupravljanje 1950—1974, Zagreb 1974 (64, 67—69, 73, 80, 90—92, 106—112, 121).

* S obzirom na to da ovaj popis čini dio našeg rada i da zavisi od njegova tekstualnog dijela, pri njegovoj izradi nismo poštivali sva bibliografska pravila koja su nužna za samostalan bibliografski rad, već su svakoj jedinici pridodane najosnovnije u popisima literature uobičajene odrednice. Brojke u zagradama uz pojedine jedinice odnose se na one stranice na kojima se govori o sindikatu (SSJ), dok su djela u cjelini posvećena sindikalnoj problematici bez tih oznaka.

15. BILJANOVIĆ, Olga, Sindikalni pokret i kultura, Beograd 1975.
16. BJELICA, Nedo, Sindikat u procesu samoupravnog razvijanja društva, *Pregled*, br. 2, 1979, 247—261.
17. BOBOVNIK, Slavko, Aktualni zadaci sindikalne organizacije Zagreba u narednom periodu, Zagreb 1961.
18. BOGDANOV, Dušan Senko, Sindikat u udruženom radu, Beograd 1980.
19. BOGDANOV, Dušan Senko, Uloga sindikata u samoupravnoj demokratiji, Beograd 1979.
20. BOJOVIĆ, Ilija, Svetozar Vukmanović Tempo: Sindikati u novim uslovima, *Naša stvarnost*, br. 3, 1962, 353—356.
21. BOŽIĆ, Dragutin—SAVIN Jogan: Samoupravljanje u komuni, Zagreb 1974 (11).
22. BOŽIČEVIĆ, Ivan, Govor Ivana Božičevića... na godišnjoj konferenciji Općinskog sindikalnog vijeća u Garešnici, Kutina 1962.
23. BOŽIČEVIĆ, Ivan, Nužnost ili izlišnost štrajka kao metoda i sredstvo sindikalne aktivnosti u našoj stvarnosti, *Socijalizam*, br. 1, 1959, 28—51.
24. BOŽIČEVIĆ, Ivan, O radu partiskih organizacija u sindikatima, *Partiska izgradnja* br. 5, 1949, 17—27.
25. BOŽIČEVIĆ, Ivan, Uloga i zadaci Jedinstvenih sindikata u izgradnji socijalističke privrede i podizanju životnog standarda radnika (referat na Prvom kongresu JSJ), Beograd 1948.
26. BOŽIČEVIĆ, Ivan, Uloga sindikata u današnjim uslovima, Beograd 1954.
27. BOŽIČEVIĆ, Ivan, Zadaci u oblasti organizaciono-političke izgradnje sindikata (koreferat na IV kongresu SSJ), Beograd 1959.
28. BRKIĆ, Veljko, Uloga i zadaci naših sindikalnih organizacija, Beograd 1960.
29. BROZ, Josip Tito, Govor druga Tita na VI kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, Sarajevo 1968.
30. BROZ, Josip Tito, Govor na Osmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije (21. novembra 1978. u Beogradu), Beograd 1979.
31. BROZ, Josip Tito, Govori i članci (pripremio za štampu Tihomir Stanojević), knj. I (312—318), knj. III (66—67), knj. IV (25—26, 228, 289, 319—322), knj. VI (203—217), knj. VII (259—262), knj. IX (88—92, 188—191), knj. X (154—156), knj. XI (81, 82), knj. XIV (232—238), Zagreb 1959; knj. XV (265—274, 350—351), Zagreb 1962; knj. XX (451—452), Zagreb 1970.
32. BROZ, Josip Tito, Intervjui (ur. Židovec Zdravko), Zagreb 1980 (171—190).
33. BROZ, Josip Tito, O radničkoj klasi (za štampu pripremili: dr Milan Matić, dr Stanislav Stojanović i dr.), II dop. izd., Beograd 1975 (196—242).
34. BUHA, Aleksa, Sindikat pred renesansom, *Pregled*, br. 5—6, 1968, 591—600.

35. CAZI, Josip, 20 godina Jedin-
stvenih sindikata Jugoslavije,
Vjesnik, 20. I 1965.
36. CAZI, Josip, Jedinstveni sindi-
kati Jugoslavije i izbori za usta-
votvorne skupštine narodnih re-
publika, *Rad*, 31. X 1946.
37. CAZI, Josip, Kako upoznati rad-
nike, namještenike i službenike
sa odlukama Četvrtog plenuma
Centralnog odbora Jedinstvenih
sindikata, *Rad*, 12. XII 1946.
38. CAZI, Josip, Klasici marksizma
o sindikatima. *Kulturni radnik*,
br. 1, 1971, 52—74 (67—74).
39. CAZI, Josip, Ključna pitanja
aktuelne politike sindikata (re-
ferat održan na VIII skupštini
RV SSJ za Hrvatsku), Zagreb
1961.
40. CAZI, Josip, Komune i zadaci
sindikata, I, II, *Naprijed*, 24.
IV i 1. V 1953.
41. CAZI, Josip, Komunistička par-
tija Jugoslavije i njen odnos pre-
ma sindikatima. *Kulturni radnik*,
br. 5, 1969, 165—170.
42. CAZI, Josip, Komunistička par-
tija Jugoslavije i sindikati, Beo-
grad 1959.
43. CAZI, Josip, O narednim zada-
cima, *Glas rada*, 5. IV 1954.
44. CAZI, Josip, Radnička klasa i
upravljanje privrednim poduze-
ćima, Zagreb 1952 (105—128).
45. CAZI, Josip, Referat na godiš-
njoj skupštini Republičkog vijeća
SSJ za Hrvatsku, *Vjesnik*, 23.
II 1958.
46. CAZI, Josip, Referat na VI go-
dišnjoj skupštini Republičkog vi-
jeća sindikata Hrvatske, *Glas
rada*, 6. II 1958.
47. CAZI, Josip, Sindikati i radnič-
ko upravljanje, *Samoupravljanje*,
1. VI 1962.
48. CAZI, Josip, Socijalistički savez
i naši sindikati, *Vjesnik*, 15. III
1953.
49. CAZI, Josip, Socijalistički sindi-
kati i taktika Jedinstvenog fron-
ta, I, II, *Glas rada*, 28. I i 4. II
1954.
50. CAZI, Josip, Stav sindikata pre-
ma učešću radnika u upravljanju
poduzećima, *Rad*, IV 1955.
51. CAZI, Josip, VI godišnja skup-
ština Republičkog vijeća Saveza
sindikata Hrvatske, *Glas rada*,
27. II 1958.
52. CAZI, Josip, III kongres sindi-
kata Hrvatske, *Vjesnik u srijedu*,
16. VI 1954.
53. CAZI, Josip, Zadaci komunista
u provođenju odluka VII kon-
gresu SKJ o sindikatima (referat
na VI plenumu CK SKH), *Glas
rada*, 12. VII 1958.
54. CAZI, Josip, Zašto se Jedinstve-
ni sindikati bore za izgradnju
Demokratske Federativne Jugo-
slavije i narodne vlasti, *Rad*,
15. IX 1945.
55. CAZI, Nada, Efikasnost osnov-
ne organizacije sindikata i učešće
radnika u samoupravljanju, *Soci-
jalizam*, br. 10, 1974, 1053—
—1063.
56. CECIĆ, Vinko, Historija orga-
nizacije i političkih borba gra-
fičkih radnika Hrvatske 1870—
—1955, Zagreb 1955 (309—
—347).
57. ČEPO, Zlatko, Željezara Sisak
1938—1973, Sisak 1974 (68, 75,
81, 83, 90, 128, 129, 165, 166).

58. ĆIRIĆ-BOGETIĆ, Ljubinka—ĐUROVIĆ, Dragoljub, *Revolucionarni sindikati Jugoslavije*. Beograd 1980 (*Đurović, Dragoljub*, Obnavljanje sindikata i njihova uloga i karakter, 71—190).
59. ČOLAKOVIĆ, Esad. *Samoupravno organiziranje udruženog rada*, Zagreb 1977 (4, 5, 24, 25).
60. DAMJANOVIĆ, Jovanka, *Ostvarenje uloge osnovne organizacije sindikata u opštini Zrenjanin (Izveštaj o empirijskom istraživanju)*, Zrenjanin 1972.
61. DELEON, Ašer i dr., *Materijalni i društveni uslovi našeg kulturnog razvoja*, Beograd 1963.
62. DELEON, Ašer, *Mesto sindikata u sistemu socijalističke demokratije*. *Naša stvarnost*, br. 6—7, 1955, 12—23.
63. DELEON, Ašer, *Novi ekonomski zakoni i uloga sindikata*, Zagreb 1951.
64. DIZDAREVIĆ, Raif, *Sindikati u akciji*, Sarajevo 1980.
65. DREZGA, Dušan, *Sindikati i informiranje u organizacijama udruženog rada*, Zagreb, bez god. izd.
66. *Društveni dom SSRNH*, Zagreb 1956—1967 (Zbornik izlaganja na tribinama); Zagreb 1977 (*Šafer Drago*, Aktualni zadaci sindikalne organizacije grada Zagreba u ovoj godini, 195—196).
67. *Društveno-politički sistem SFRJ* (gl. redaktor Đorđević Jovan) III dop. izd. Beograd 1979 (*Pašić, Najdan*, Savez komunista i druge društvenopolitičke organizacije, 561—563).
68. ĐOKIĆ, Ljupče, *Samoupravni preobražaj kulture i zadaci sindikata*. Zagreb, bez god. izd.
69. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *Elementi političke teorije i društveno-politički sistem samoupravnog socijalizma*, Beograd 1975 (156—159).
70. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *Načelni stavovi i pitanja o sindikatu*, *Gledišta*, br. 5, 1968, 747—770.
71. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *O samoupravnom i odgovornom društvu*, Beograd 1971 (483—506).
72. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *Politički sistem (Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju)*, Beograd 1980 (899—900).
73. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *Samoupravljanje i politički sistem*, Rijeka 1978 (320—334).
74. ĐORĐEVIĆ, Jovan, *Sindikati i organizacija radničke klase*. *Socijalizam*, br. 5, 1968, 547—556.
75. *Enciklopedija Jugoslavije — VII, Srbija — Z.* (Gl. redaktor Miroslav Krleža), Zagreb 1968 (*Ćirković, Vojislav*, Savez sindikata Jugoslavije SSJ, 163—167).
76. FAJFAR, Tone, *Odložitev (Spomini in partizanski dnevnik)*, Ljubljana 1966 (527—541, 549).
77. FISTOVIĆ, Nedjeljko, *Uloga sindikata i samoupravnih organa u sistemu sigurnosti na radu u organizaciji udruženog rada*, Omiš 1980.
78. *Funkcionisanje delegatskog sistema* (Cavtat 1975, Iskustva i aktuelni problemi); (odg. ur. Marinković, Radivoje), Beograd 1975 (*Bogdanov, Dušan*, Radničko klasni sadržaj delovanja sindikata u delegatskom sistemu, 277—289).

79. GAVRILOV, Milena, Demokratski centralizam u sindikatu. *Socijalizam*, br. 10, 1974, 1047—1052.
80. GIZDIĆ, Drago, Trideset godina klasnog revolucionarnog sindikalnog pokreta Jugoslavije, Zagreb 1949 (17—21).
81. GLOBACNIK, Ilija, Družbena protislova in protestne ustavitve dela v Sloveniji (poročilo o protestnih ustavitvah dela v letih 1974, 1975. in 1976), Ljubljana 1977.
82. GOATI, Vladimir, Radnička klasa, Savez komunista, sindikat, Beograd 1972 (49—56).
83. GRBIĆ, Čedo, Društveno-političke zajednice i sindikat, Zagreb, bez god. izd.
84. GRČAR Slavko, Organiziranost in delovanje sindikatov, Ljubljana 1975.
85. GREGURINČIĆ, Ivan, U povodu jedne ostavke, *Kulturni radnik*, br. 6, 1969, 123—128.
86. HALT, Tomislav, Međusobni odnosi radnika u udruženom radu i sindikat, Zagreb 1977.
87. HALT, Tomislav, Sindikat i samoupravno sporazumijevanje u udruženom radu, Zagreb 1977.
88. Hronologija radničkog pokreta u SKJ 1919—1979 (odg. ur. dr Živković Dušan), tom II, 1941—1945, tom III, 1945—1979, Beograd 1980.
89. ICEV, Aco, Aktuelni problemi i zadaci sindikata metalskih radnika Jugoslavije, Beograd 1960.
90. IVEZIĆ, Jure, Sindikat i zaštita samoupravljanja i društvene svojine, Zagreb, bez god. izd.
91. JAKOPOVIĆ, Ivo, Izbori organa upravljanja i zadaci sindikata, Zagreb, bez god. izd.
92. JAKOPOVIĆ, Ivan, Radnički štrajkovi i samoupravljanje (Osnovne karakteristike štrajkova u SR Hrvatskoj u razdoblju od 1. studenog 1978. do 15. svibnja 1979. godine i neki od njihovih osnovnih uzroka), *Marksistička misao*, br. 1, 1981, 83—100.
93. JANČAR, Matjaž, Analize vsebine dela občinskih organov sindikatov, Ljubljana 1967.
94. JANČAR, Matjaž, Predsedniki Občinskih sindikalnih svetov o metodah dela sindikatov, Ljubljana 1967.
95. JELINIĆ, Čedo, Četvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, *Socijalizam*, br. 3, 1959, 107—111.
96. JOVANOVIĆ, Neca, Delegatski sistem u udruženom radu, Beograd 1977.
97. JOVANOVIĆ, Neca, Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958. do 1969, Beograd 1979 (33—41, 61—69, 87—91, 136, 154, 176—182, 188—190, 200—202, 205—207).
98. JOVANOVIĆ, Zoran, Sindikati i standard, *Naša stvarnost*, br. 5, 1959, 598—605.
99. Jugoslavija, samoupravljanje, svijet: danas (Prvi jugoslavenski seminar za novinare štampe, radija i televizije, Kumrovec 1975) (ur. Janeković, Dara), Zagreb 1976 (*Balić, Milutin*, Sindikat kao organizacija klase, 45—67).
100. JUKIĆ, Anđelko, Rasporedivanje dohotka i zadaci sindikata, Zagreb, bez god. izd.

101. JUKIĆ, Anđelko, Uloga sindikata u izgradnji društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, Zagreb 1977.
102. KALAFATIĆ, Milan, O jedinstvenom rukovodstvu u privrednim poduzećima, Beograd 1949 (7—10, 13—28).
103. KARDELJ, Edvard, O Savezu komunista, Socijalističkom savezu i sindikatima, Beograd 1980 (17—39).
104. KARDELJ, Edvard, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Beograd 1977 (198—207).
105. KARDELJ, Edvard, Problemi naše socijalističke izgradnje, knj. I (323—329), knj. IV (241—248), Beograd 1960.
106. KARDELJ, Edvard, Samoupravljanje 3, Sarajevo 1979 (272—273).
107. KARDELJ, Edvard, Samoupravljanje 5, Sarajevo 1979 (293—304).
108. KAVČIĆ, Bogdan, Delavci storitvenih dejavnosti o sindikatu, Ljubljana 1967.
109. KAVČIĆ, Bogdan i dr., Ljubljanski delavci o sindikatu, Ljubljana 1967.
110. KAVČIĆ, Bogdan, Ocene, mnjenja in stališča slovenskih delavcev o sindikatu, Ljubljana 1967.
111. KAVČIĆ, Bogdan, Položaj sindikata v delovni organizaciji, *Teorija in praksa*, br. 10, 1972, 1334—1348.
112. KAVČIĆ, Bogdan, Zveza komunistov in sodobne naloge sindikatov. *Teorija in praksa*, br. 5—6, 1977, 645—659.
113. KAVČIĆ, Franček, Osmi kongres ZSS: mnenja sindikalnega članstva in delegatov, Ljubljana 1975.
114. KAVČIĆ, Stane, Samoupravljanje, knj. I i II, Ljubljana 1964.
115. KILIBARDA, Krsto, Sindikat kao faktor samoupravljanja, *Gledišta*, br. 6—7, 1968, 923—934.
116. KLISOVIĆ, Josip, Ostvarivanje uloge osnovne organizacije sindikata u osnovnoj organizaciji rada i radnoj zajednici, Zagreb 1976.
117. KLISOVIĆ, Josip, Samoupravni radni odnosi i zadaci sindikata, Zagreb 1981.
118. KLISOVIĆ, Josip, Sindikat i društveno dogovaranje i samoupravno sporazumijevanje, Zagreb, bez god. izd.
119. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira—ČEPO, Zlatko, INA-Rafinerija nafte Sisak 1927—1977 (*Cepo, Zlatko, INA-Rafinerija nafte Sisak od oslobođenja zemlje do 1977*, 109—266 (124, 125, 134, 151, 191, 198, 212, 213—219).
120. Komunisti i samoupravljanje (Zbornik radova učesnika naučnog savjetovanja SKJ u uvjetima društvenog samoupravljanja) (red. Fiamengo, Ante), Zagreb 1968 (*Vidović, Žarko, SKJ i društveno-političke organizacije*, 291—301).
121. Kongresi sindikata Jugoslavije: Šezdeset godina revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije (gl. i odg. ur. Šindolić, Slobodan, Beograd 1980 (autori: Vitez, Đorđe, Marinović, Đorđe, Ristović, Ljubiša, Šajtinac, Stanko) (5—7, 9—12, 38—337).

122. KONSTANTINOV, Duško i dr. Sindikatite vo Skopje 1900—1908—1971, Skopje 1971 (121—455).
123. KRIZMANIĆ, Mira, Sindikat u radnoj organizaciji, *Kulturni radnik*, br. 4, 1972, 3—12.
124. KRUNIĆ, Duško, Naredni zadaci u razvoju samoupravljanja u daljnjoj društveno-političkoj izgradnji sindikata, Sisak 1968.
125. LATIĆ, Alija, Savez sindikata Bosne i Hercegovine u ustavnim i statutarnim rješenjima, Sarajevo 1972.
126. MALENICA, Zoran, Radnička klasa i SKJ, *Kulturni radnik*, br. 4, 1973, 166—168.
127. MAKSIMOVIĆ, Dina, Osnovni zadaci Saveza sindikata kotara Osijek u razvijanju proizvodnje i neposrednog samoupravljanja, Osijek 1966.
128. MARJANOVIĆ, Jovan, Društveno-političke organizacije u sistemu samoupravne socijalističke demokratije, Beograd 1969 (101—102).
129. MARJANOVIĆ, Jovan, Politička struktura društva, Beograd 1970 (175—177).
130. MARKOVIĆ, Danilo, Savremeno jugoslovensko društvo. Niš 1969 (52—54).
131. MARKOVIĆ, Dragan i dr., Fabrike radnicima — Hronika o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji, Beograd 1964 (70, 73, 75, 76, 78—80, 92—94, 96).
132. MARKOVIĆ, Živko, Odnos Saveza komunista i sindikata u ostvarivanju ideje udruženog rada, *Marksistička misao*, br. 3, 1977, 46—49.
133. MARKOVIĆ, Živko—PAVLOVIĆ, mr Vukašin, Sindikat i politički sistem, *Socijalizam*, br. 1, 1975, 115—117.
134. MARKOVIĆ, Živko, Savez komunista i sindikati, *Socijalizam*, br. 6, 1971, 717—730.
135. MARKOVIĆ, Živko, Sindikat i samoupravljanje, *Socijalizam*, br. 1, 1978, 85—94.
136. Marksizam i samoupravno socijalističko društvo, sv. 3 (ur. Vuković, Predrag) Beograd 1980 (*Radević, Milorad*, Sindikat u samoupravnom društvu, 339—356).
137. MARUŠIĆ, Ivan, Samoupravno planiranje i zadaci sindikata, Zagreb, bez god. izd.
138. MEČAVA, Mirko, Delegatski sistem i zadaci sindikata, Zagreb, bez god. izd.
139. MICKI, Saša, Determinante učinkovitosti sindikalne organizacije v podjetju, Ljubljana 1971.
140. MIHAJLOVIĆ, Risto, Radničko samoupravljanje i zadaci sindikata, Beograd 1958.
141. MIKECIN, Vjekoslav, Socijalizam i revolucionarni subjekt, Zagreb 1970 (73—80, 111, 116, 154, 155).
142. MILANOVIĆ, Nikola, Zadaci partiskih organizacija na sindikalnom organizovanju radnika i službenika, *Partiska izgradnja*, br. 4, 1950, 19—26.
143. MILOSAVLEVSKI, Slavko, Društvene funkcije sindikatov v samoupravni družbi. *Teorija in praksa*, br. 3, 1972, 383—392.

144. MILOSAVLEVSKI, Slavko, Opštestveno-političke organizacije u SFRJ, Skopje 1964 (107—119).
145. MILJANOVIĆ, Mitar, Cemu sindikati? Beograd 1972.
146. MILJANOVIĆ, Mitar, Razvoj i djelatnost sindikata u socijalističkoj Jugoslaviji, Sarajevo 1978.
147. MILJANOVIĆ, Mitar—LATIĆ, Alija, Sindikati danas, *Naše teme*, br. 6, 1970, 1153—1173.
148. MILJANOVIĆ, Mitar, Socijalističko društvo i način organiziranja sindikata, *Lice*, br. 3—4, 1971, 55—61.
149. MUJACIĆ, Mahmut, Nova dimenzija jugoslavenskog federalizma (iskustva i dogovaranja republika i autonomnih pokrajina), Sarajevo 1981 (174—182).
150. NAJDESKI, Dimče, Uopšteni pogledi ili smernice za akciju, *Socijalizam*, br. 5, 1968, 576—582.
151. NOVAKOVIĆ, Radiša, 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 7, 1970, 607—611.
152. O radničkim savjetima, Beograd 1950 (*Gizdić, Drago*; Referat o osnivanju i radu radničkog savjeta pri privrednim poduzećima, 3—16; *Pavićević, Mišo*, Zadaci sindikalnih organizacija u osnivanju radničkih savjeta, 17—38).
153. O radničkim savjetima, Beograd 1952 (*Božičević, Ivan*, Mesto i zadaci sindikata u uslovima novog ekonomskog sistema, 43—71).
154. O sindikatima (Članci iz sindikalne štampe), Zagreb 1946.
155. Odbornik — zapisnik o delavskih sindikatih (zbrala Albreht Roman i Jurač Jože), Ljubljana 1952.
156. Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969.
157. 85-godišnjica Sindikata grafičara Hrvatske, Zagreb 1956.
158. OŠTRIĆ, Vlado, Ostvarivanje povijesne uloge radničke klase, Zagreb, bez god. izd. (80—81).
159. PALČIĆ, Ivan, Raspodjela sredstava za osobne dohotke i sindikat, Zagreb 1981.
160. PAŠIĆ, Najdan, Društveno-političke organizacije u samoupravnom preobražaju društva, Beograd 1977 (20—24).
161. PAVIĆEVIĆ, Mišo, Ideološko-politički i kulturno-prosvetni rad Jedinstvenih sindikata (referat na I kongresu JSJ), Beograd 1949.
162. PAVIĆEVIĆ, Mišo, Međunarodna aktivnost jugoslavenskih sindikata, Beograd 1950.
163. PAVIĆEVIĆ, Mišo, Osnovna partiska organizacija i sindikalna podružnica u preduzeću (ustanovi), *Partiska izgradnja*, br. 5, 1950, 17—30.
164. PAVIĆEVIĆ, Mišo — KUKOČ, Ivo, Petogodišnji plan i kulturno-prosvetni zadaci sindikata, Beograd 1947.
165. PAVIĆEVIĆ, Mišo, Savez sindikata Jugoslavije, Beograd 1949.
166. PAVIĆEVIĆ, Mišo, Sindikati i trudbeničko upravljanje privredom, *Komunist*, br. 4—5, 1951, 120—145.

167. PAVLOVIĆ, Vukašin, Razvoj sindikalnog pokreta u svetu i našoj zemlji, Beograd 1980.
168. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i društvena reprodukcija, *Kulturni radnik*, br. 3, 1973, 83—109.
169. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i interesi radnika, *Gledišta*, br. 11—12, 1973, 1137—1149.
170. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i politički sistem, Beograd 1974 (41—161).
171. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i samoupravljanje, Subotica 1973.
172. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i samoupravljanje, Beograd 1980.
173. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat i savez komunista u političkom sistemu samoupravnog društva, *Naše teme*, br. 9, 1973, 1467—1482.
174. PAVLOVIĆ, Vukašin, Sindikat u političkom sistemu samoupravnog društva, Beograd 1973.
175. PAVLOVIĆ, Vukašin, Socijalne nejednakosti u samoupravnom društvu i sindikalna akcija, *Naše teme*, br. 1, 1977, 76—94.
176. PAVLOVIĆ, Vukašin, Ustavna funkcija sindikata, Beograd 1974.
177. 50 godina borbe i rada revolucionarnog sindikalnog pokreta u Srbiji (ur. Marković, Stanimir i Peković, Miograd), Beograd 1969 (*Ivanović, Lazar, Sindikat u Srbiji od 1945. do 1969. godine*, 94—116).
178. 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji (kratak istorijski pregled) (odg. ur. Morača, Pero) Beograd 1969 (*Petranović, Branko, Sindikati od obnavljanja do uvođenja samoupravljanja* (1945—1950), 181—210; *Bilandžić Dušan, Savez sindikata u borbi za radničko samoupravljanje* (1950—1965), 211—261, Sindikati u ostvarivanju privredne i društvene reforme (1965—1969), 263—276).
179. PEGAN, Sergije—DAMJANOVIĆ, Mijat, Uloga sindikata u samoupravnom sistemu, *Gledišta*, br. 8—9, 1968, 1103—1118.
180. PEŠIĆ, Ratko, Uticaj radničkih organizacija na stvaranje i aktivnost međunarodne organizacije rada, Beograd 1971 (199—216).
181. PETKOVIĆ, Radomir, Sindikalna podružnica u uslovima radničkog samoupravljanja, *Naša stvarnost*, br. 6, 1960, 667—678.
182. PETKOVSKI, Boro, Društvena akcija sindikata, *Socijalizam*, br. 7—8, 1969, 998—1008.
183. PETKOVSKI, Boro—BOGDANOV Senko Dušan, Sindikat u udruženom radu, *Socijalizam*, br. 5, 1981, 873—876.
184. PETKOVSKI, Boro, Sindikat i društveno-ekonomski odnosi, *Socijalizam*, br. 11—12, 1971, 1322—1336.
185. PETKOVSKI, Boro, Sindikat kao organizovana neposredna akcija radničke klase, *Socijalizam*, br. 10, 1974, 1000—1008.
186. PETRANOVIĆ, Branko, Istorija Jugoslavije 1918—1978, Beograd 1980 (427—429, 441, 448, 518, 519, 530, 539, 544).
187. PETRANOVIĆ, Branko—ŠTRBAC, Čedomir, Istorija socijalističke Jugoslavije, Beograd 1977 (35—41, 58, 76, 84, 85, 91, 92, 134, 137).

188. PETRANOVIĆ, Branko, Politička i ekonomska osnova narodnih vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969 (107—126).
189. PETRANOVIĆ, Branko, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd 1964 (184—185).
190. PETROVIĆ, Dušan Šane, Borba radničke klase i radnih ljudi za samoupravno društvo i dalju društveno-političku izgradnju sindikata (referat za VI kongres SSJ), Beograd 1968.
191. PETROVIĆ, Dušan Šane, Društveno-političke organizacije u socijalističkom samoupravljanju, Beograd 1975 (49—53).
192. PETROVIĆ, Dušan Šane, Lenjin i sindikati, *Socijalizam*, br. 5, 1970, 647—654.
193. PETROVIĆ, Dušan Šane, Narod u revoluciji, Beograd 1978 (154—158).
194. PETROVIĆ, Dušan Šane, O svetskoj sindikalnoj federaciji, Beograd 1946 (12, 18, 33).
195. PETROVIĆ, Dušan Šane, Radnička klasa, sindikat i samoupravljanje, Beograd 1974 (12, 19—93, 147—161).
196. PETROVIĆ, Dušan Šane, Sindikati i samoupravljanje, Beograd 1957.
197. PLENČA, Dušan, Međunarodni odnosi u Jugoslaviji u toku drugog svjetskog rata. Beograd 1962 (393—394).
198. POLETI, Aleksandar, Statuti Saveza sindikata i sindikata (komparativni i analitički pregled), Beograd 1973.
199. PULIŠELIĆ, Stjepan, Suvremeno društvo, Zagreb 1979 (179—182).
200. PUŠKOLI, Fehmi, Revolucionarni sindikalni pokret i Savez sindikata, Kosova 1919—1975, Priština 1977 (117—440).
201. RADEVIĆ, Milorad, Sindikat i samoupravna radnička kontrola, Beograd 1977.
202. RADEVIĆ, Milorad, Sindikat u samoupravnom društvu, Beograd 1978.
203. Radnici govore... (red. odbor, Perović, Latinka, Bogdanov, Dušan Senko i dr. Beograd 1971) (*Grozdanić, Stanko*, Društveno-političke organizacije u ostvarivanju samoupravne uloge radnika, 111—117).
204. Radnici govore... (red. odbor, Sinčić, Miloš, Fira, Aleksandar, i dr.), Beograd 1972 (57—64).
205. Radnici o sindikatu, *Kulturni radnik*, br. 1, 1971, 3—34.
206. Radnička klasa i revolucionarna avangarda (Izbor tekstova sa znanstvenog savjetovanja »Dijalektika odnosa između radničke klase i revolucionarne avangarde«, Portorož 1977), Ljubljana 1978 (*Kavčič, Bogdan*, Savez komunista i savremeni zadaci sindikata, 329—346).
207. Radničko samoupravljanje u Jugoslaviji (ur. Grozdanić, Stanko), Beograd 1969 (82—84).
208. RADOSAVLJEVIĆ, Momčilo, Društveno-političke organizacije i samoupravljanje, Beograd 1965 (19—20).
209. RADOVČIĆ, Josip, Naši današnji zadaci... (referati sa tečaja za okružne i kotarske referente

- osnovnih škola, održan 5—15. kolovoza 1946. u Zagrebu), Zagreb 1946.
210. RENDULIĆ, Nedjeljko, Načini stjecanja dohotka i zadaci sindikata. Zagreb, bez god. izd.
211. RESIMOVIĆ, Života, Akciono delovanje sindikata u ostvarivanju zakona o udruženom radu, Beograd 1977.
212. RESIMOVIĆ, Života, Sindikat i Nacrt zakona o udruženom radu, Beograd 1976.
213. ROŠ, Milenko — VIRANT, Hedvika, Mnenja udeležencov seminarja zavodstva sindikalnih podružnic o delu sindikatov, Ljubljana 1968.
214. ROŽIČ, Marjan, Samoupravne teme, Beograd 1979 (415—477).
215. ROŽIČ, Marjan, Sindikati i samoupravno dogovaranje, *Socijalizam*, br. 3, 1970, 314—327.
216. ROŽIČ, Marjan, Sindikati kao značajan faktor konstituisanja SSRN (teze), *Socijalizam*, br. 10, 1974, 1029—1035.
217. ROŽIČ, Marjan, Sindikati v pogojih samoupravljanja, *Teorija in praksa*, br. 4, 1965, 556—571.
218. ROŽIČ, Marjan, Vprašanja ob delovanju sindikatov, *Teorija in praksa*, br. 1, 1968, 89—99.
219. Sadržaj i metod rada sindikalnih podružnica društvene djelatnosti, Beograd 1967 (*Tonković, Stipe*, Sindikalna organizacija u uslovima samoupravljanja, 3—46; *Vujošević, Miladin*, Samoupravljanje, Raspodjela dohotka i ličnih dohodaka i zadaci sindikata, 47—89; *Knežević, Milija*, Obrazovno-zaštitna funkcija sindikata, 90—127; *Ilić, Jelka*, Metod rada sindikalne podružnice, 128—187).
220. Sadržaj i metod rada sindikata u uslovima samoupravljanja, Beograd 1969.
221. SALAJ, Đuro, Izveštaj Centralnog odbora Jedinstvenih sindikata Jugoslavije (podniet na I kongresu), Beograd 1948.
222. SALAJ, Đuro, Neposredni zadaci sindikata u privredi, Zagreb 1946.
223. SALAJ, Đuro, Prilozi za biografiju i izbor radova (ur. Ljubljanić, Srećko), Slavonski Brod 1968 (128—141, 156—428).
224. SALAJ, Đuro, Zadaci partiskih organizacija u sprovođenju odluka II kongresa SSJ, *Partijska izgradnja*, br. 5—6, 1951, 10—16.
225. SALAJ, Đuro, Zadaci partiskih organizacija u sprovođenju odluka XII i XIII Plenuma Centralnog odbora SSJ, *Partijska izgradnja*, br. 1, 1951, 1—9.
226. *Savez sindikata Bosne i Hercegovine u ustavnim i statutarnim rješenjima* (red. Đuraković, Nijaz), Sarajevo 1972 (*Latić, Alija*, Uvodno izlaganje, 11—17; *Bjelica, Nedo*, Sindikat u samoupravnom društvu, 21—27; *Dautbašić, Ismet*, Definisane Saveza sindikata u statutima visokoškolskih ustanova u okviru Univerziteta u Sarajevu, 29—32; *Hrle, Smajo*, Potreba preciznijeg ustavnog definisanja funkcije sindikata, 33—37; *Koluder, Huso*, Razvojna politika u složenim radnim organizacijama i funkcija sindikata, 39—49; *Latić, Alija*, Sindikat i država samoupravnog društva, 51—60; *Mededović, Šefko*,

- Klasna organizacija i pravna norma, 61—69; *Mujić, Jusuf*, Sindikat — informisanje i javnost rada kao integralni dio samoupravljanja, 87—110; *Purić, Atif i Đuraković, Nijaz*, Sindikat u statutima bosansko-hercegovačkih opština, 11—128; *Sejić, Edim*, Prilog pitanju statutarne regulisanja međunarodne aktivnosti sindikata, 129—132; *Sivanović, Milica*, Savez sindikata u ustavnim i statutarnim rješenjima, 133—140; *Smiljković, Radoš*, Društveno-političke organizacije — faktor kadrovske politike i izbora u radnim organizacijama, 141—165; *Tomčić, T. Stojan*, Reprezentacija i identifikacija radničke klase u političkom sistemu, 167—174; *Vodopivec, Vlado*, Ustavne i statutarne norme o sindikatima u SR Sloveniji, 175—193; Diskusija (227—275).
227. Sedamdeset godina sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini 1905—1975 (gl. i odg. ur. *Babić, Nikola*), Sarajevo 1977 (*Miljanović, Mitar*, Trideset godina društvene akcije sindikata u socijalističkoj Bosni i Hercegovini, 325—362, dokumenti SSBiH, 363—617).
228. Sindikalni pokret u Pančevu 1873—1964 (priredio *Dukeljev, Jovan* i dr.) Pančevo 1978 (19—21, 175—713).
229. Sindikat danas — diskusija, *Kulturni radnik*, br. 8—10, 1966, 70—117.
230. Sindikat u konfliktnim situacijama, *Kulturni radnik*, br. 6, 1971, 25—48.
231. Sindikat u savremenom jugoslavenskom društvu (predavanje sa seminara za sindikalne aktiviste održanog u Sarajevu 14. i 15. V 1970. godine) (za štampu priredio *Magazinović, Nadežda*), Sarajevo 1970 (*Vidaković, Zoran*, Sindikat u savremenom jugoslavenskom društvu; *Kožul, Franjo*, Sindikat u procesu vršenja integracije u oblasti privrede, 21—42; *Ibrahimagić, Omer*, Sindikati i konflikti u radnoj organizaciji, 43—66; *Kozomara, Olga*, Javno mnijenje i sindikat, 67—98; *Mededović, Šefko*, Sindikat i Savez komunista, 99—116).
232. Sindikati i učešće radnika u upravljanju (Međunarodni sindikalni sto) (ur. *Vunjak, Ljubomir*), Beograd 1972 (*Vidaković, Zoran*, Jugoslavenski sindikati i radničko samoupravljanje, Radničko samoupravljanje kao strategija društvenog razvoja, 203—240).
233. Sindikati u akciji samoupravne interesne zajednice, Rijeka 1974.
234. SKENDŽIĆ, Vajo, Sindikat u samoupravnom sistemu, *Međunarodna politika*, 1969, br. 456.
235. SLUNJSKI, Josip, Samoupravne interesne zajednice i zadaci sindikata, Zagreb, bez god. izd.
236. SMILJKOVIĆ, Radoš, Društveno-političke organizacije u SFRJ, Beograd 1979 (108—115, 146—151, 179—193, 277—288, 322—341).
237. SMILJKOVIĆ, Radoš, Društveno-političke organizacije — idejni i politički faktor konstituisanja samoupravljanja, Beograd 1972 (27—28).
238. SMILJKOVIĆ, Radoš, Savez komunista i sindikati u uslovima

- samoupravljanja, *Socijalizam*, br. 10, 1974, 1016—1028.
239. Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji (izbor tekstova i dokumenata Petković, Aleksandar i Kešeković, Muhamed), Beograd 1980 (*Galeb, Rade*, Sindikat u samoupravljanju, 103—110).
240. Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji (Od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva) (red. prof. dr Pašić, Najdan i dr.), Beograd 1978 (*Pašić, Najdan i Radević, Milorad*, Mesto i uloga društveno-političkih organizacija u sistemu socijalističke samoupravne demokratije, 208—219).
241. Sociologija rada (red. Stanojčić, Ivan i Radenović, Pavle), Beograd 1979 (*Smiljković, Radoš*, Savez komunista u udruženom radu, 435—451, 443—451).
242. STAMENKOVIĆ, Dragi, Sedam godina radničkog samoupravljanja, *Naša stvarnost*, br. 10, 1957, 328—340 (335—337).
243. STANOVIĆ, Vojislav, Sindikati i samoupravljanje. *Socijalizam*, br. 10, 1974, 990—999.
244. Stogodišnjica sindikata grafičkih radnika Hrvatske 1870—1970, Zagreb 1970.
245. STRIČEVIĆ, Milan, O novim smernicama sindikalnih organizacija, Beograd 1951.
246. STUPARIĆ, Darko, Revolucionari i bez funkcija, Rijeka 1975 (12, 19—25, 37, 41—46).
247. SULTANOVIĆ, Vlado—DIZDAREVIĆ, Raif, Sindikat u akciji, *Socijalizam*, br. 6, 1980, 180—183.
248. SUPEK, Rudi, Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje, Zagreb 1974 (126—127, 179, 183, 184).
249. ŠARANOVIĆ, Ljubo, Mesto i uloga društveno-političkih organizacija u našem društvu, Beograd 1965 (90—100).
250. ŠEGOTA, Nikola, Zadaci sindikata u uvjetima provođenja privredne i društvene reforme (referat na XVIII godišnjoj skupštini Sindikalnog vijeća Zagreba), Zagreb 1968.
251. ŠETINC, Marjan, Družbena protislovja in protestne ustavitve dela (ocena pojavov za obdobje avgust 1973—avgust 1974), Ljubljana 1975.
252. ŠIJAN, Dušan, Sindikati i komuna. *Naša stvarnost*, br. 10, 1958, 346—363.
253. ŠINKOVEC, Janez, Sindikat v združenem delu, Ljubljana 1979.
254. ŠPILJAK, Mika, Diskusija druga Mika Špiljka, potpredsjednika Centralnog vijeća Saveza sindikata Jugoslavije i druga Cazija Josipa, predsjednika Republičkog vijeća Saveza sindikata Hrvatske, na kotarskom savjetovanju o nagrađivanju po kompleksnom učinku, održanom u Puli dne 26. I 1960, Pula 1960.
255. ŠPILJAK, Mika, O nekim problemima životnog standarda radnika (koreferat podnet IV kongresu Saveza sindikata Jugoslavije), Beograd 1959.
256. ŠPILJAK, Mika, Savez sindikata Jugoslavije u borbi radničke klase za razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema socijalističkog

- samoupravljanja (referat podnijet na VIII kongresu), Beograd 1978.
257. ŠPILJAK, Mika, Sindikati i jačanje uloge radničke klase u razvijanju samoupravnih socijalističkih odnosa (referat podnijet na VII kongresu), Beograd 1974.
258. ŠPILJAK, Mika, Sindikati i produktivnost rada, *Socijalizam*, br. 2, 1977, 187—192.
259. ŠPILJAK, Mika, Sindikat u samoupravljanju, Beograd 1979.
260. ŠUVAR, Stipe, Samoupravljanje i druge alternative, Zagreb 1978 (267—276).
261. ŠUVAR, Stipe, Sociološki presjek jugoslavenskog društva, Zagreb 1970 (170).
262. Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji (ur. Đorđević, Jovan i Pašić, Najdan), Beograd 1972 (Petrović, Dušan Šane, Sindikat u samoupravljanju, 460—475).
263. Tito četrdeset godina na čelu SKJ 1937—1977 (gl. i odg. ur. Živković, Dušan), Beograd 1977 (Živković, Dušan, KPJ i masovne organizacije NOP-a u borbi za jedinstvo masa [1941—1945], 177—178).
264. Tito-partija-revolucija (gl. i odg. ur. dr. Vasić, Miroljub) Beograd 1979 (Špiljak, Mika, Sindikat i samoupravljanje, 544—551).
265. Tito, radnička klasa i sindikati (saopštenja sa naučnog skupa »Tito, radnička klasa i sindikati« održanog 7. i 9. februara 1978. godine u Beogradu) (gl. i odg. ur. Maleš, Cedo), Beograd 1979 (Kamparelić, Života, Obnova sindikata 1945. pod Titovim geslom bratstva i jedinstva 425—435; Bogdanov, Dušan, Tito i kongresi Saveza sindikata Jugoslavije, 436—451; Dedić, Milutin, Tito i kongres radničkih saveta Jugoslavije, 453—465; Petkovski, Boro, Tito i drugi kongres samoupravljača, 466—479; Miljanović, Mitar, Revolucionarni kontinuitet u djelovanju sindikata u Bosni i Hercegovini, 480—500; Tađić, Božidar, Osnovni trendovi socijalnih promjena u SR Crnoj Gori u poslijeratnom vremenu, 501—517; Puškoli, Fehmi, Radnička klasa i sindikati u socijalističkom preobražaju Kosova, 518—531; Lazarov, Laza, Organizacija i aktivnost sindikalne organizacije u NR Makedoniji u periodu 1944—1948 godine, 532—543; Vodušek-Stari, Jera, Organizacija i rad sindikata u Sloveniji od godine 1945. do 1953, 544—563; Zakrajšek, Božidar, Razvoj slovenačkih sindikata od III do VIII kongresa, 564—579; Ivanović, Lazar, Osnivanje jedinstvenih sindikata u Srbiji 1945. godine, 580—594; Končar, Ranko, Konstituisanje jedinstvenih sindikata Vojvodine 1945, 595—604).
266. Titova misao i djelo (red. akademik prof. dr. Đorđević, Jovan i dr.), Beograd 1982 (Bilandžić, Dušan, Sindikat u samoupravnom socijalističkom društvu, 233—241).
267. TONKOVIĆ, Stipe—STOJANOVIC, Branko, Sindikati u samoupravnom društvu, Beograd 1978.
268. TRČEK, Vinko, Neposredni interesi i istorijske dispozicije radničke klase, *Socijalizam*, br. 5, 1968, 569—575.

269. Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu 1920—1950 (red. Borković, Milan), Beograd 1979 (*Ćirković, Vojislav*, Radnička klasa Beograda i stvaranje Jedinštenih sindikata Jugoslavije, 424—434).
270. 35 godina sindikata u Zadru (prir. Uranija, Valentin), Zadar 1981, 19—297.
271. TURTIĆ, Mihajlo, Mesto sindikalnog veća u samoupravnom mehanizmu komune, *Socijalizam*, br. 1, 1960, 72—79.
272. TURUDIJA, Simo, Osnovna organizacija sindikata, Beograd 1974.
273. UČUR, Marinko, Sindikat u međusobnim radnim odnosima, Rijeka 1980.
274. Ustavne i društvene funkcije sindikata i dosadnji rezultati u njihovom ostvarivanju, Sarajevo 1977.
275. VASOVIĆ, Vučina, Mesto sindikata u strukturi društveno-političke moći, *Socijalizam*, br. 10, 1974, 973—989.
276. VEKIĆ, Đuro, Sindikati i samoupravno planiranje, Beograd 1978.
277. VELJIĆ, Anđelko, Društveno-političke organizacije u ustavnim sistemima, *Marksistička misao*, br. 1, 1976, 194—211 (199—202).
278. VESELINOVIĆ, Aleksandar—MAROVIĆ, Miodrag, Zašto sam član sindikata, Beograd 1964.
279. VIDA KOVIĆ, Zoran, Društvena moć radničke klase, Beograd 1970 (277—304).
280. VIDA KOVIĆ, Zoran, Sindikat i komunistička avangarda, *Socijalizam*, br. 5, 1968, 557—568.
281. VIDA KOVIĆ, Zoran, Sindikat i radnička klasa u kritičnom razdoblju jugoslavenskog socijalizma, *Lica*, br. 3—4, 1971, 35—48.
282. VIDOVIĆ, Jakov, Slobodna razmjena rada i Sindikat, Zagreb 1977.
283. VINDIŠAR, Pavel, Delavci industrije in rudarstva o sindikatu, Ljubljana 1967.
284. VIVODA, Marjan, Pripreme za stvaranje Federacije sindikata javnih službenika, Beograd 1959.
285. VLAHOVIĆ, Veljko, Partija i masovne organizacije (sprovođenje u život statuta KPJ), Zagreb 1949, (42—53).
286. VUJANOVIĆ, Nikola, Sindikalna podružnica i organi radničkog upravljanja u preduzeću, *Komunist*, br. 8, 1953, 555—558.
287. VUJANOVIĆ, Nikola, Sindikati u periodu radničkog upravljanja, *Naša stvarnost*, br. 1, 1963, 51—73.
288. VUJATOVIĆ, Rajko, Samoupravna radnička kontrola i sindikat, Zagreb 1981.
289. VUKASOVIĆ, Milan, Sindikat u novim uslovima, *Socijalizam*, br. 1, 1972, 107—120.
290. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Aktuelni problemi međunarodnog sindikalnog pokreta (referat održan na VIII plenarnoj sednici CV SSJ), Beograd 1962.
291. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Podružnica u uslovima nove raspodjele, Beograd 1961.
292. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Problemi jedinstva u međunarodnom sindikalnom pokretu, Beograd 1966.

293. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Revolucija koja teče (Memorari II) Beograd 1971 (317—501).
294. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Sindikati i privredna reforma, Beograd 1966.
295. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Sindikati i samoupravljanje, *Kulturni radnik*, br. 1, 1971, 34—51.
296. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Sindikati u novim uslovima (govori i članci), Beograd 1962, knj. 1, 1963, knj. II (red. Knežević, Danilo i dr.) 1966, knj. III, 1967, knj. IV i V (red. Jovanović, Zoran).
297. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Uloga i zadaci Saveza sindikata Jugoslavije u novim uslovima (referat podnet IV kongresu Saveza sindikata Jugoslavije), Beograd 1959.
298. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Uloga sindikata u savremenim uslovima, Beograd 1966.
299. VUKMANOVIĆ, Svetozar Tempo, Uloga sindikata u sprovođenju privredne reforme, Sisak 1966.
300. VNUK, Živko, Neka iskustva ideološko-političkog rada sindikalnih aktivista, Zagreb 1950.
301. Zadar 1944—1954 (red. Čogelja, Jerolim i dr.) Zadar 1954 (47—51).
302. ZARIĆ, Miroslav, Uređivanje međusobnih radnih odnosa radnika u udruženom radu, Beograd 1977.
303. Zbornik materijala o radničkim savjetima, Novi Sad 1950 (Broz, Josip Tito, Govor maršala Tita povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, 3—28; Salaj, Đuro, Reč druga Salaja, 35—40; Milanović, Nikola, Novi zadaci SSJ [XII plenarno zasjedanje CO SSJ], 88—109).
304. Zbornik materijala za proučavanje programa SKJ (pripremili Hadži-Vasileva, Jokica i dr.) Beograd 1958 (Marinko, Miha, Aktivnost sindikata u društvenom upravljanju komune, 139—148; Vukmanović, Svetozar Tempo, Sindikati u novim uslovima, 239—244).
305. Zbornik o radničkom samoupravljanju (ur. Deleon, Ašer i dr., Balog, Nikola) Beograd 1957 (Božičević, Ivan, Sindikati — jedna od organizacija samoupravljanja, 173—178).
306. ŽALAC, Branko, Radne zajednice u organizacijama udruženog rada, Zagreb 1981 (69—81).
307. ŽIVKOVIĆ, Sreten—ODŽAKLIĆ, Milanko, Kase uzajamne pomoći sindikalnih organizacija, Zagreb 1959.
308. ŽUPANOV, Josip, Sociologija i samoupravljanje, Zagreb 1977 (200, 201, 224, 226, 227).